

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет
Факультет міжнародних відносин
Кафедра реклами і зв'язків з громадськістю

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «Політологія»

за спеціальністю «реклама і зв'язки з громадськістю»

Укладач доктор історичних наук, професор

_____ Кравченко В.І.

Конспект лекцій розглянутий та схвалений
на засіданні кафедри

реклами і зв'язків з громадськістю

Протокол № _____ від «__» __ 2018 р.

Завідувач кафедри _____ Івашук А.А.

Розробник: доктор історичних наук, професор Кравченко В. І.

Лекція №1

Тема лекції: Політологія як наука і навчальна дисципліна.

План лекції

1. Політологія в системі суспільних наук. Об'єкт і предмет політичної науки.
2. Структура та функції політології.
3. Методи політичної науки. Закони і категорії політології.
4. Історія світової політичної думки.
5. Українська національна політична думка в новітні часи.

Література:

1. Арістотель. Політика / О.Кислюк (пер. з давньогрецької, авт. передм.). – 2-е вид. – К.: Видавництво Соломії Павличко "ОСНОВИ", 2003. – 239с.
2. Баган О. Поміж містикією і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії першої половини ХХ ст.). – К.: УВС ім.Ю.Липи, 2008. – 78с.
3. Бойко О.Д., Горбатенко В.П., Денисюк С.Г., Зеленько Г.І. та ін. Прикладна політологія: навч. посіб. / В.П. Горбатенко (ред.). – К.: Академія, 2008. – С. 9-30.
4. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія: навч. посіб. – 7-ме вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – С.7-17, 18-27, 29-57.
5. Політологічний енциклопедичний словник. 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 497-501, 505, 508, 519. 1
6. Політологія: підручник / О.В.Бабкіна (ред.), В.П.Горбатенко (ред.). – 3-тє вид., перероб., доп. – К.: Академія, 2008. – С. 11-35, 87-126.
7. Політологія: навчально-методичний комплекс. Кирилюк Ф.М.// Центр учбової літератури., 2007. –704 с.
8. Політологія. / Кисліцин С.А., Акопов Г.Л. – К.: «Фенікс», 2009. – С. 12-28.
9. Практикум з політології / За заг. ред. Кирилюка Ф.М. – К.: Комп'ютерпрес, 2003. – С.5-221.
10. Рудич Ф.М. Політологія /Підручник для студентів вищих навчальних закладів.- К.: Либідь, 2005. – С. 6-43, 51-63, 68 -80.
11. Рябов С. Політика як суспільне явище // Політологічні читання. – 1994. – № 2. – С. 23-28.
20. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). Навчальне видання. – К.: Либідь, 2002. – С. 10-23, 33-70, 93-121.

Зміст лекції

Політика і влада – найважливіші складові суспільного життя. Виявлення їх сутності дає змогу розібратися в складних проблемах сучасності та визначити свою позицію до них. Сучасна людина постійно відчуває на собі вплив політики. Політичне життя суспільства є об'єктом вивчення багатьох соціогуманітарних наук, оскільки кожна значуща подія і кожен факт мають політичний контекст. З цієї точки зору суспільство в цілому є політичним. Політологія як наука вивчає політичне життя в його різноманітних проявах, заглиблюючись в особливості політики і влади, закономірності діяльності політичних партій, політичних лідерів та еліти, соціальних верств і народних мас. Вона сприяє формуванню світоглядних і ціннісних настанов, вмінню пов'язувати набуті знання із політичною практикою. Становлення і розвиток політології зумовлюється суспільними потребами в розробленні технологій управління і методик впливу на суспільну свідомість, у теоретичному обґрунтуванні ідей та цілей зовнішньої та внутрішньої політики, в необхідності удосконалення прийняття управлінських рішень за умов збільшення обсягів діяльності та владних повноважень держави, потреби проведення децентралізаційних процесів. Політологія (від грецьк. *politika* — державні й

суспільні справи і logos — слово, поняття, вчення) — це наука про політику, про закономірності і випадковості розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, про сутність форм, методи діяльності суб'єктів політики та проблеми міжнародних відносин. Як відносно самостійна галузь знань вона сягає своїми витокami античності. Її розвиток тісно пов'язаний з розвитком філософських знань. Філософія озброює політологію світоглядом, загальними методами пізнання й теорією мислення, розумінням змісту і соціальної зумовленості політичних явищ, досліджує загальні закони історичного розвитку та форми їх реалізації у діяльності людей, вивчає суспільство як цілісну систему. Створюючи загальну картину світу, філософія дає поштовх до предметних висновків у сфері науки про політику, які конкретизуються в політичній філософії.

6 У значенні найбільш загальної методології пізнання політичної сфери суспільного життя політична філософія виступає як філософія політики. У пізнанні політичного життя істотна роль належить політичній історії. Політична історія є історією політики — вона вивчає головним чином процеси виникнення, розвитку й занепаду держав, відносини між ними, війни, революції. Принципова відмінність історичного дослідження полягає в тому, що воно йде від вивчення конкретних подій, процесів і фактів до певних теоретичних узагальнень, тоді як політологія використовує вже існуючі теоретичні узагальнення — форми наукового знання про політику (ідеї, гіпотези, концепції, теорії, парадигми тощо) при аналізі конкретних явищ і процесів, наприклад політологічне дослідження процесу становлення багатопартійності в Україні передбачає використання основних положень партології про співвідношення процесу становлення багатопартійності в Україні із закономірностями такого процесу тощо. Але вже історія політичних учень виступає невід'ємною складовою політології як історія виникнення, становлення і розвитку політології. Особливого значення у вивченні політичного життя суспільства набуває політична економія, оскільки без неї не можна зрозуміти природи соціальних суб'єктів, громадянського суспільства. До того ж розвиток різних форм власності, який веде до диференціації соціальних і політичних інтересів у суспільстві, істотно впливає на характер політичної діяльності, формування наукових уявлень про неї. Предметом аналізу економії є процеси виробництва, розподілу та обміну матеріальних благ. Ці процеси розглядаються в контексті втручання держави до економічної сфери суспільства (реалізацією економічної, суспільної, соціальної політики). Соціологія політики як суспільна наука вивчає соціальні інститути, організації як засоби діяльності соціальних суб'єктів, а отже, закономірно, що політологія використовує результати й методи соціологічного пізнання, характеристики різних соціальних груп. Соціологія постачає науці про політику дані стосовно функціонування суспільства як цілого, а також груп, які входять до нього, і суспільних (політичних) відносин між ними. Надзвичайно важливими є методологічні розробки соціології, що стосуються емпіричних досліджень і насамперед опитувань громадської думки. У вивченні політичного життя суспільства важлива роль належить юридичній науці як системі знань про державу і право, про об'єктивні закономірності їх виникнення і розвитку. Юридична наука розробила понятійний апарат, який активно використовує політологія (державна, демократія, державна влада, право, законність, політичний режим тощо), оскільки рівень розвитку правових норм регуляції суспільного життя є водночас і показником якісного стану розвитку суспільства. Політична психологія досліджує соціально-психологічні компоненти політичного життя суспільства, що формуються на рівні політичної свідомості націй, соціальних груп, урядів, окремих особистостей. Особливого значення набувають ці дослідження під час вивчення громадської думки, політичної соціалізації, конфліктів, електоральної поведінки. Політична географія вивчає територіальні аспекти політичного життя суспільства, що розглядається як сукупність багатьох явищ, процесів, суспільних інститутів. Незважаючи на те, що науки про суспільство висвітлюють різні аспекти політичного життя, демократичний суспільний розвиток виявив потребу в науці, яка б критично осмислювала існуючі політичні системи, режими, механізми реалізації політичної влади, участь соціальних спільнот у політичному процесі, політичні ситуації тощо. За тоталітарного режиму роль суспільних наук зводилася

здебільшого до коментування і виправдання існуючих порядків. Основним об'єктом дослідження політології є політична сфера, яку вивчають і аналізують у поєднанні з особливостями її функціонування і розвитку та зв'язками з економічною, соціальною й духовною сферами суспільства. Об'єктом політології є все те, що відноситься до прояву політичного: – політична сфера, особливості її функціонування і розвитку; – політична дійсність, політичне життя особи й суспільства, політичні відносини; – політичні ідеї, теорії і доктрини, проблеми, події, прогнози, технології політичних процесів. 7 Щодо предмета політології існують різні погляди. Деякі зарубіжні вчені визначають політологію як науку «про авторитетну, легітимізовану, консенсусну владу», тобто владу, що має підтримку суспільства, сприймається як обов'язкова, хоч і спирається на примус. Вчені з пострадянських країн також по-різному визначають політологію як науку про: систему закономірних взаємозв'язків соціальних суб'єктів з політичною владою, боротьбу за політичну владу; сутність, форми й методи політичного владарювання; політичну культуру тощо. Деякі політологи предметом політології вважають вивчення політичних систем як сукупності владних інститутів, а також політичної влади як основи функціонування й розвитку політичних систем. Так, російські політологи Ф. Бурлацький і Г. Шахназаров вважають, що в центрі уваги політології перебувають проблеми політичної влади, її природа і сутність, зміст та механізм здійснення. Однак, на відміну від інших наук, що досліджують ці проблеми, політологія вивчає спосіб організації та здійснення влади. Такий підхід звужує предметне поле політології. На думку російського політолога В. Мшвенієрадзе, предметом політичної науки є вивчення об'єктивних закономірностей світового політичного процесу, політичних відносин в окремих країнах і групах держав; відносини між класами, державами, націями, де головне завдання полягає в тому, щоб утримати, зберегти або завоювати владу; способи управління соціально-політичними процесами. Політична наука аналізує структуру державної влади, функціонування політичних інститутів, їх відносини з політичними ідеями і теоріями в різних політичних системах, політичну культуру, взаємозв'язок політики з економікою, з іншими формами суспільної свідомості та діяльності. Останнім часом значного поширення набув системний підхід до визначення предметного поля політології. Згідно з ним метою є дослідження тенденцій і законів структури, функціонування та розвитку політичного життя соціальних спільнот, залучення їх до діяльності з реалізації політичної влади та політичних інтересів (Ю. Шпак, Ж. Тощенко, В. Бабкін). Виходячи з цього, предметом політології, як раціонального відображення політики, є закономірності політичного життя в усіх його виявах: зміст, структура і функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади. Загалом сукупність проблем, досліджуваних політологією, можна поділити на три великих розділи: 1. Соціально-філософське та ідейно-теоретичне підґрунтя політики, системоорганізуючі ознаки й характеристики політичної системи, політичні парадигми, що відповідають конкретно-історичному періоду. 2. Політичні системи та політичні культури, політичні режими, їх порівняльні характеристики, еволюція світових політико-ідеологічних доктрин. 3. Політичні інститути, політичні процеси, політична діяльність і політична поведінка. Отже, предметом політології є певна система знань про політичний об'єкт, а саме: - історико-політичні вчення; - закономірності становлення, функціонування, зміна політичної влади; - джерела, рушійні сили політичного життя суспільства; - сутність, природа, тенденції розвитку, механізми прояву політичного; - конкретні прояви, процеси, відносини політичної дійсності, які вивчаються політологами; - політичні інститути (конституції, центральний уряд, регіональне, місцеве управління, адміністрація та ін.); - політичні партії, групи об'єднання, участь громадян в політиці, громадська думка; - міжнародні відносини. Сюди відносять також такі феномени як політичну культуру, ідеологію, політичні еліти, політичні партії та громадсько-політичні організації, рухи, владні відносини, державу, політичну систему, політичну діяльність, політичну поведінку, політичне лідерство, громадську думку й засоби масової інформації в політичному процесі, політичні конфлікти, етнополітичну діяльність тощо. 8 Питання 2. Структура та

функції політології Структура політології як науки охоплює: 1. загальну політологію, що вивчає історію і теорію

ЛЕКЦІЯ №2

Тема лекції: Політична влада і політична система суспільства.

План лекції

1. Сутність політичної влади: структура, мета, завдання, засоби та функції політики.
2. Ознаки та функції державної влади, легітимність.
3. Теорія розподілу влади.
4. Структура політичної системи, характеристика її елементів
5. Типологічні ознаки політичної системи України.

Література:

1. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції, розвиток / Редкол. Ф.М. Рудич (голова) та ін. – К.: Вища школа, 1998.
2. Політологія. Кінець XIX – початок XX ст.: Хрестоматія / За ред. О. Семківа. – Львів, 1996.
3. Політологія. Навчально-методичний посібник. Політична система країн світу / За заг.ред. проф. В.Ю. Пушкіна – Дніпропетровськ: НГУ, 2003.
4. Політологія в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. – 2003. – 1.
5. Політологія: історія та методологія / Андрущенко В.П., Антоненко В.Г., Ануфрієв Л.О. та ін.; За ред. Ф.М.Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2000.
6. Політологія: наука про політику / За ред. Кремень В.І., Горлача М.І. – Київ-Харків: Фоліо, 2001.
7. Політологічний енциклопедичний словник: / Навчальний посібник. – П.: Генета, 1997. – 400 с.

Зміст лекції

Трактування політики: 1. політика як процес боротьби за завоювання та утримання влади (Мак'явеллі, Бурдо, Дюверже, Арон); 2. політика як специфічний вид діяльності соціальних суб'єктів, пов'язаний з боротьбою за владу, розподілом цінностей, управління державними та суспільними справами. (Ільїн, Мельвіль, Федоров). 3. політика – специфічна сфера людської діяльності, де проявляються інтереси різних соціальних верств, груп, які протидіють, протиставляються їй, нарешті, узгоджуються й збігаються в прагненні досягти необхідного компромісу, субординації цих інтересів, підпорядкування їх загальному суспільному началу як основи суспільної цілісності. Об'єкт політики – те, на що безпосередньо спрямовані політичні зусилля, політична діяльність суб'єктів політики. Суб'єкт політики – той, хто безпосередньо творить політику, ініціює політичні відносини й діяльність. Це може бути особа, суспільна група чи організація. Політичний інтерес (від лат interest – важливо, має значення) – внутрішнє мотиваційне джерело політичної поведінки суб'єкта політики. Політична організація – система, спосіб і характеристика побудови політичних інститутів, у межах діяльності яких відбувається життя суспільства. Політичні відносини – взаємозв'язки та взаємодія суб'єктів політики, суб'єктів та об'єктів політики в процесі набуття, використання, зменшення чи розширення, перерозподілу політичної влади контролю над нею, реалізації різноманітних інтересів у сфері політичного життя. Політична діяльність – це діяльність (дії) суб'єктів політики, спрямована на реалізацію їхніх політичних інтересів, досягнення визначних політичних цілей. Політика нейтралітету (від нім. neutralität – ні той, ні інший) – особливий міжнародно-правовий статус держави, яка не бере участь в війні, зберігає мирні відносини з воюючими сторонами і не подає жодній із них воєнної допомоги; а також

відмова держави від участі у будь-яких військових блоках і союзах; Політика ненасилля – відмови від застосування насилля (фізичного або духовного), пригноблення, примусового впливу, зловживання владою, незаконне застосування сили при вирішенні будь-яких соціально-політичних проблем; Політика „відкритих дверей” – комплекс різноманітних соціально- економічних і суспільно-політичних заходів, спрямованих на розвиток вільного доступу на внутрішній ринок тієї чи іншої держави капіталів, технологій, інвестицій інших зарубіжних держав та ін. Мета політики — забезпечення панування одних суспільних груп над іншими, одних інтересів над іншими або узгодження соціальних інтересів. Завдання політики — підтримання певного порядку в суспільстві, соціальної справедливості, максимального забезпечення як інтересів окремих індивідів, так і соціальних груп, а також загальносуспільного інтересу, забезпечення цілісності суспільства.

6 Влада — це здатність та можливість здійснювати свою волю, спричинювати визначальний вплив на діяльність інших людей за допомогою певних засобів — авторитету, права, насильства. Економічна влада — об’єктивно зумовлені матеріальними потребами життя суспільства відносини, в яких власник засобів виробництва підпорядковує своїй волі поведінку інших учасників процесу виробництва. Інформаційна влада — це організація духовного виробництва в усіх його формах і здійснення інформаційного та іншого впливу. Соціальна (публічна) влада — вольові відносини між людьми з приводу організації їх спільної діяльності, вироблення та здійснення спільної для даного соціального колективу волі (інтересу). Політична влада — публічні, вольові відносини, що утворюються між суб’єктами політичної системи суспільства (у тому числі державою) на основі політичних і правових норм. Політична влада як один з найважливіших проявів влади характеризується реальною здатністю класу, групи, індивіда, які відображають їх інтереси, проводити свою волю за допомогою політики і правових норм.

Специфіка політичної влади: 1. на відміну від міжособистісної, політична влада присутня у відносинах між великими соціальними групами, державами, співтовариствами, суспільними організаціями; 2. політична влада передбачає необхідність проведення організаційних процедур для вираження спільних інтересів у політичній сфері, інституційну оформленість (вираження політичного інтересу через партію, державу та інші інститути); 3. поєднання відкритих і тіньових центрів влади, що діють приховано, поза сферою суспільного контролю; 4. ієрархічність відносин влади; 5. можливість делегування (передачі) частини владних повноважень від одного суб’єкта іншому, який бере на себе відповідальність за їх виконання; 6. ідеологічність. Державна влада — публічно-політичні, вольові відносини, що утворюються між державним апаратом і суб’єктами політичної системи суспільства на підґрунті правових норм, зі спіранням, у разі потреби, на державний примус. Ознаки (рис) державної влади: 1) публічна влада — виступає від імені всього суспільства (народу), має «публічну» основу своєї діяльності (казенне майно, власні прибутки, податки); 2) апаратна влада — концентрується в апараті, системі органів держави і через ці органи здійснюється; 3) верховна влада — юридично уособлює загальнообов’язкову волю всього суспільства, має у своєму розпорядженні монопольне право видавати закони і 7 спиратися на апарат примусу як на один із засобів дотримання законів та інших правових актів; 4) універсальна влада — поширює владні рішення на усе суспільство; 5) суверенна влада — відділена від інших видів влади усередині країни (від партійної, церковної та ін., від влади інших держав); 6) легітимна влада — юридичне (конституційне) обґрунтована і визнана народом країни, а також світовою спільнотою; 7) легальна влада — узаконена у своїй діяльності, в тому числі у застосуванні сили в межах держави (наявність спеціально створених органів для утримання влади і втілення її рішень у життя). Легальність — це юридичне вираження легітимності: здатність втілюватися в нормах права, функціонувати в межах закону. Форма влади — це система методів та засобів здійснення влади. Форми влади: 1. панування — примусове насильство, наказ; 2. вплив. Переконавання (вплив на раціональний рівень свідомості), або навіювання (вплив на несвідоме), що передбачає використання особливих способів маніпулювання; 3. авторитет — це керівництво, що добровільно визнає за суб’єктом влади з боку підвладних право на владу

внаслідок його моральних якостей або ділової компетенції. Легітимність – це стан влади, коли вона визнається більшістю народу законною та справедливою, народ погоджується з владою, добровільно визнає її право приймати рішення, які повинні виконуватися. Легальність влади — це юридичне поняття, яке означає відповідність дій влади (спосіб завоювання та здійснення влади) діючому законодавству. Легітимація — це спосіб, процес, внаслідок якого влада отримує виправдання. Поділ влади - принцип розмежування функцій в єдиній системі державної влади з поділом її на законодавчу, виконавчу й судову гілки влади, які здійснюють свої повноваження кожна самостійно, врівноважуючи одна одну. Виконавча влада – одна з трьох гілок державної влади, яка організовує та спрямовує внутрішню й зовнішню діяльність держави, забезпечує здійснення втіленої в законах волі суспільства, охорону прав і свобод людини. Законодавча влада – одна з трьох гілок єдиної, але поділеної функціонально державної влади, сутність якої полягає у здатності держави здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку людей та їх об'єднань за допомогою законів, правових актів, рішень, що їх приймають і представницькі органи влади. Судова влада – одна з трьох гілок державної влади; необхідна умова реалізації принципу поділу влади, покликана запобігати можливості змови чи протистояння двох інших гілок влади (законодавчої та виконавчої), створювати перепони, щоб унеможливити виникнення диктатури. 8 "Четверта влада" (fourth power, від ан. "Fourth Estate" — "четвертий стан", преса) — образне осмислення й оцінка в сучасному житті засобів масової інформації, що нині по силі впливу на людей практично стали в один ряд із трьома владами — законодавчою, виконавчою, судовою.

Політична система суспільства – інтегрована сукупність політичних організацій, інструкцій, за допомогою яких здійснюється формування й функціонування політичної влади в суспільстві відповідно до наявного рівня його політичної культури. Типи політичних систем. Англо-американський тип політичної системи (США, Англія, Австралія) асоціюється в першу чергу з стабільністю, характерною однорідною політичною культурою й чітко структурованою політичною багатогарантійністю та поділом державної влади на законодавчу, виконавчу й судову. Континентальна-європейський тип політичної системи, який найповніше репрезентують Франція, Німеччина, Італія, не дивлячись на притаманну різноманітність політичної культури, широкий спектр політичних партій тяжіє до ліберально-демократичних традицій, збереження усталеного суспільного механізму, захист суспільства від модерністських новацій влади. Доіндустріальний або частково індустріальний тип політичної системи (притаманний багатьом країнам Азії й Латинської Америки) характеризується своєрідним поєднанням західних цінностей із місцевими етно-релігійними традиціями, невиразним поділом державної влади, коли, наприклад, армія може перебрати на себе законодавчі функції, а виконавча влада втручається в справи в справи судової тощо. Тоталітарним політичним системам (нацистська Німеччина, Радянський Союз, фашистська Італія) притаманні однорідна політична культура, високий рівень суспільної інтеграції й надзвичайна централізація влади, що досягається насильством і знищенням опозиції.

ЛЕКЦІЯ №3

Тема лекції: Держава як головний інститут політичної системи суспільства.

План лекції

1. Держава як політичний інститут: ознаки, функції, різновиди.
2. Структура держави.
3. Форми державного правління та державного устрою.

Література:

1. Політологія: Навч. посібник./Під ред.. Сазонова М.І. – Харків: Фоліо, 1998. – 735 с.
2. Політологія: Підручник./Дзюбка І.С. та ін. – К.: Вища школа, 1998. – 415 с.
3. Політологія: Підручник./За ред.. Дзюбка І.С., Певківського К.М. – К., Вища школа, 2001. – 415 с.
4. Політологія: Підручник./За ред.. Бабкіної О.В., Горбатенко В. – К.: Вид. Центр Академія, 1998. – 368 с.
5. Політологія: Посібник для студ. Вузів./За ред.. Бабкіної О.В. – К.: Академія, 1998. – 368 с.
6. Политология. Уч. Пособие для вузов./Под ред. Полупиной Г.В. – М. АКАЛИС, 1999. – 277 с.
7. Политология: Уч. Пособие для студ. Вузов./Денисюк Н.П. и др. – Минск. НТООО, Петра Системс, 1997. – 348 с.
8. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию: Учебник для студ. Вузов. – М.: Аспект. Пресс, 1998. – 447 с.
9. Холодов В.В. Лекції з політології: Навч. посібник. – Суми: Вод-во «Університетська книга», 2001. – 407 с.
10. Політологічний енциклопедичний словник: / Навчальний посібник. – П.: Генета, 1997. – 400 с.

Зміст лекції

Держава - політична форма організації суспільства. Державу відрізняє, по-перше, наявність органів, що здійснюють верховну владу, яка поширюється на все населення; по-друге, наявність права - сукупності загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою; по-третє, наявність певної території, на яку розповсюджується влада, юрисдикції держави. Держава – базовий інститут політичної системи та політичної організації суспільства, створений для забезпечення життєдіяльності суспільства в цілому і здійснення політичної влади домінуючою частиною населення в соціально неоднорідному суспільстві з метою збереження його цілісності, безпечного існування, задоволення загальносоціальних потреб. Форма державного правління — це спосіб організації верховної влади, який визначає систему її найвищих органів, порядок їх формування і особливості розподілу повноважень між ними, а також взаємовідносини з населенням держави. Монархія (давньогрец. *monarchia* – єдиновладдя, єдинодержавність) - форма державного управління, за якої верховна влада повністю або частково зосереджена в руках однієї особи – глави держави, як правило, спадкоємного правителя, монарха. Абсолютна монархія (фр. *absolutisme*, англ. *absolutism*, від лат. *absolutus* — необмежений, безумовний) — самодержавна влада, форма держави, при якій монарху належить необмежена верховна влада, що виключає участь народу в законодавстві і контролі за виконавчою владою. Конституційна монархія – форма державного правління, за якої повноваження монарха обмежені конституцією, законодавчі функції передані парламенту, виконавчі - уряду, тобто монарх царює, але не управляє (Великобританія і Північна Ірландія, Королівство Швеція, Іспанія). Теократична монархія (Катар, Оман та ін.) відрізняється високою політичною роллю церкви, частим суміщенням у монарха вищої державної і релігійної влад. Республіка (лат. від *respublica* – суспільна справа) – держава, в якій органи влади формуються за принципом виборності їх народом; форма державного управління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам, а глава держави обирається населенням чи представницьким органом. Президентська республіка – форма республіки, що характеризується визначальною роллю президента у системи органів державної влади (очолює систему виконавчої влади, одноособово призначає главу уряду або сам його очолює, позапарламентський метод обрання президента та формування складу уряду, президент одноособово володіє правом відставки уряду). 10

Парламентська республіка – форма республіки, що характеризується визначальною роллю парламенту в системі органів державної влади (уряд формується виключно парламентським шляхом, уряд підзвітний парламенту, парламентський метод обрання президента, президент не має реальних важелів впливу на систему виконавчої влади, лише парламент може відправити уряд у відставку). Президентсько-парламентська республіка – форма республіканського правління, яка характеризується існуванням системи стримувань та противаг у сфері повноважень глави держави (президента) та парламенту, що надає пріоритетні владні повноваження президенту. (президент визначає кандидатуру глави уряду, яку подається на затвердження парламенту, президент володіє законодавчою ініціативою, є главою виконавчої влади, парламент може висловити недовіру уряду та відправити його у відставку, президент обирається позапарламентським методом, президент має право розпуску парламенту). Парламентсько-президентська республіка - форма республіканського правління, яка характеризується існуванням системи стримувань та противаг у сфері повноважень глави держави (президента) та парламенту, що надає пріоритетні владні повноваження парламенту (парламент(парламентська коаліція) визначає кандидатуру глави уряду та затверджує її, уряд є підзвітним парламенту, президент обирається позапарламентським методом, президент має право розпуску парламенту, президент як правило визначає засади державної політики у певній сфері(міжнародні відносини, силові структури чи безпека держави)). Форма державного устрою – це територіально-організаційна структура держави, розподіл державної влади та державного суверенітету між центром та окремими складовими частинами держави. Федерація - це союзна держава, що складається з декількох державних утворень, кожне з яких володіє власною компетенцією та має свою систему законодавчих, виконавчих і судових органів(США, Німеччина, Росія, Швейцарія, Індія, Бразилія і т.д.). Поряд з загально-федеральною конституцією і законами діють конституція і закони суб'єктів федерації. Автономія (грец. *autonomia* - незалежність) – форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеративної держави, яка наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою. Населення автономної одиниці часто користується ширшими правами, ніж населення адміністративно-територіальних одиниць. Унітарна держава - це єдина, цілісна держава, що поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що не мають будь-якою політичної самостійності. Основні ознаки унітарної держави: єдині конституція, правова система, система вищих органів влади і управління, судова система (Україна, Італія, Білорусь, Франція, Польща і т.д.). Конфедерація – це союз суверенних держав, що створюється для досягнення конкретної загальної мети. Імперія (від лат. *imperium* - влада, панування) – велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, які примусово інтегровані до єдиної системи політичних, економічних, соціальних та 11 культурних взаємозв'язків. Імперія виникають внаслідок загарбання територій, колонізації, експансії, інших форм розширення впливу наддержави.

ЛЕКЦІЯ №4

Тема лекції: Політичні режими.

План лекції

1. Поняття й сутність політичного режиму.
2. Типологія політичних режимів.
3. Особливості демократії. Вибірчі системи.

Література:

1. Димитрова Л.М. Політологія: підручник / Л.М. Димитрова, С.О. Кисельова. – К.: Знання, 2009.
2. Житенев В.А. Политическая культура: опыт формирования и проблемы. - М.: Ника 1990.
3. Кирилюк Ф.М. Історія зарубіжних політичних вчень Нової доби: навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
4. Кирилюк Ф.М. Новітня політологія: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] – К.: Центр учбової літератури, 2009.
5. Коваль І.М. Політологія: Підручник. – К.: Фоліо, 2012.
6. Кравченко В.И. Основы политологии: Учебное пособие – Спб., 2001.
7. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: концептуальні засади сучасного розвитку. – К.: Знання України, 2002.
8. Макар Ю.І. Політологія: навч. посібник / Ю.І. Макар, О.Ю. Докас, Т.П. Лаврук – Чернівці: Чернівецький нац. ун.-т., 2010.
9. Політологічний енциклопедичний словник: / Навчальний посібник. – П.: Генета, 199–400 с.

Зміст лекції

Політичний режим (франц. *regime* - управління) – сукупність методів, засобів і способів, із допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування. Авторитаризм (від лат. *autoritas* - вплив, влада) – антидемократична та антиправова концепція і практика здійснення влади; політичний режим, за якого влада одноосібного правителя чи правлячої групи осіб не обмежується правом, представницькими інститутами і системою поділу влади. Є антиподом демократії, оскільки не визнає вільні конкурентні вибори вищих органів держави. Авторитарна влада (режим) (*authoritarian power/regime*, від фр. *autoritaire* — владний) — влада (режим влади), що ґрунтується на беззаперечному підпорядкуванні, а також та, що прагне ствердити свій необмежений вплив, що не зупиняється у досягненні мети перед вибором будь-яких прийомів, методів і засобів впливу. Тоталітаризм (від франц. *totalitaire* - весь, цілий) – політичний режим і система державної влади з використанням насильницьких засобів у процесі управління суспільством, відсутністю політичного плюралізму й демократичних свобод, обмеженням політичних прав усього населення. Узурпація (від лат. *usuratio* - оволодіння) – насильницьке, протизаконне захоплення влади або присвоєння собі чужих прав на щось, чужих повноважень. Шовінізм (франц. *chauvinisme* - від імені капрала наполеонівської армії А. Шовіні) – агресивна форма націоналізму, проповідь національної виключності, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої нації; національно забарвлена пихатість, схильність до розпалювання національної ворожнечі й ненависті. Демократія (грец. *demos* - народ і *kratos* - влада) – форма політичного та економічного устрою суспільства, заснована на визнанні народу основним джерелом влади; тип держави, яка декларує і втілює на практиці принципи народовладдя, права і способи громадян, можливості для діяльності різних політичних сил, контроль за діями органів влади. Толерантність (від лат. *tolerantis* - терплячий) – терпиме ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань та позицій. Є неодмінною умовою демократичного, правового, стабільного суспільно-політичного устрою. Централізація (від лат. *centralis* - серединний) – політичний процес, на основі якого формується централізм як управлінська політична система з 12 властивими їй вертикальною структурою та субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі. Вибори – процедура обрання або висунення певних осіб способом відкритого чи закритого (таємного) голосування; найбільш поширений, механізм створення органів та інститутів влади. Електорат (від лат. *elector* - виборець) – громадяни, які мають право голосу для участі в політичних виборах. Виборець (*elector, voter*) — 1) особа, що володіє виборчим правом, що бере участь у виборах, референдумі, голосуванні, здатна визначати долю влади у справді демократичному суспільстві; 2) представник, уповноважений виборцями для виборів кого-небудь; 3)

громадянин, що має право безпосередньо голосувати за того чи іншого кандидата на посаду голови держави чи в парламент. Гласність – один з найважливіших принципів демократизму, який полягає у невід'ємному праві кожного громадянина на отримання повної й вірогідної інформації з будь-якого питання громадського життя, що не становить державної чи військової таємниці. Плюралізм - (від лат. pluralis - множинний) – ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що випливає з існування декількох (чи багатьох) незалежних начал політичних знань і розуміння буття; система влади, заснована на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько- політичних організацій. Депутат (від лат. deputatus - визначений, посланий) – особа, уповноважена колективом для виконання якихось відповідальних завдань, доручень, виступів від його імені, для репрезентування й відстоювання його інтересів. Виборча система (electoral system) – порядок організації і проведення виборів у представницькі органи влади, сукупність правил і прийомів, що забезпечують певний тип організації влади, участі громадян у формуванні органів влади, вираження волі тієї частини виборців, що відповідно до закону вважається достатньою для визнання результатів виборів. Затвердилися три основних типи виборчих систем — мажоритарна, пропорційна і змішана. Мажоритарна система (фр. majorite – більшість) – система визначення результатів виборів, завдяки якій депутатські мандати (один або кілька) отримують тільки ті кандидати, які отримали встановлену законом більшість голосів, а усі інші кандидати вважаються не обраними. Мажоритарні системи можуть бути: а) відносної більшості (обраним вважається депутат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців, що прийняли участь у голосуванні, а у випадку рівності голосів питання вирішується шляхом жеребкування або проведенням повторних виборів; б) абсолютної більшості (обраним вважається депутат, за якого проголосувало більше половини виборців, що прийшли на вибори, тобто 50% + 1 голос; в) мажоритарна система кваліфікованої більшості (обраним вважається кандидат або список, який отримав певну кваліфіковану більшість голосів виборців, яка є більшою за абсолютну (2/3, 3/4). Пропорційна система (лат. proportio – співрозмірність) – система визначення результатів виборів, при якій депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів виборців у 13 багатомандатному окрузі. Тобто чим більший відсоток голосів отримала партія на виборах, тим більший відсоток депутатів вона буде мати у парламенті. За впливом виборців на розташування кандидатів у списку для голосування розрізняють пропорційні системи: а) з жорсткими списками; б) з преференціями; в) з напівжорсткими списками. При застосуванні жорстких списків виборець голосує за список партії в цілому. У виборчому бюлетені вказуються тільки назви партій, певна кількість перших кандидатів за партійним списком (Іспанія, Ізраїль, Україна). Система преференцій (лат. praeferre – перевага) надає можливість виборцю голосувати не лише за конкретну партію, а й робити помітку навпроти номеру того кандидата від цієї партії, якому він віддає свій голос (Фінляндія, Бельгія, Нідерланди). Система напівжорстких списків передбачає можливість голосування як за списком у цілому, так і визначати преференції, помітивши або вписавши прізвища одного чи кількох кандидатів (Швейцарія, Австрія, Італія). Змішана система – система визначення результатів виборів, яка передбачає поєднання у собі елементів мажоритарної та пропорційної систем. Використовується у понад 20 країнах світу. Одним із найпоширеніших варіантів змішаної системи є рівне комбінування, що передбачає обрання половини депутатів мажоритарним шляхом, а іншої – пропорційним.

ЛЕКЦІЯ №5

Тема лекції: Політичні партії, громадські організації, об'єднання та рухи.

План лекції

1. Сутність та походження політичних партій

2. Класифікації політичних партій

3. Партійні системи

Література:

1. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник. – П.: Генета, 1997. – 400 с.
2. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції, розвиток / Редкол. Ф.М. Рудич (голова) та ін. – К.: Вища школа, 1998.
3. Політологія. Кінець XIX – початок XX ст.: Хрестоматія / За ред. О. Семківа. – Львів, 1996.
4. Політологія. Навчально-методичний посібник. Політична система країн світу / За заг.ред. проф. В.Ю. Пушкіна – Дніпропетровськ: НГУ, 2003.
5. Політологія в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. – 2003. – 1.
6. Політологія: історія та методологія / Андрущенко В.П., Антоненко В.Г., Ануфрієв Л.О. та ін.; За ред. Ф.М.Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2000.
7. Філософія Відродження на Україні. – К.: Наукова думка, 1990.
8. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2010.

Зміст лекції

Політична партія – організована група однодумців навколо певної ідеї (ідеології), яка репрезентує інтереси певної соціальної групи, частини населення й ставить за мету їх реалізацію шляхом виборення державної влади або участі в її здійсненні. Опозиційні партії – партії, які лише певною мірою залучені до здійснення влади або повністю її позбавлені. Їх політика будується на гаслах, що критикують чинну владу. Правлячі партії – це партії, які мають представництво у системи центральних органів виконавчої влади певної держави та безпосереднього впливають на діяльність держави. Легальні партії – партії, що зареєстровані органами державної влади відповідно до чинного законодавства у встановленому порядку. Нелегальні партії – партії діяльність яких заборонена державою (у судовому порядку) або вони є такими, що зняті з реєстрації відповідним державним органом. Парламентські партії – партії, що обмежують свою політичну активність участю у передвиборчих кампаніях, роботою своїх представників у представницьких органах влади. 14 Непарламентські партії - партії авангардистського типу, що не обмежуючись участю у передвиборчих марафонах і працею в державних органах влади, діючи в межах правового поля своєї держави, широко використовують й інші форми політичної участі: організацію пропагандистських заходів, демонстрацій, мітингів, маніфестацій, пікетувань тощо. Ідеологічні партії – це партії програми яких ґрунтуються на певному, чітко означеному світогляді й зорієнтовані здебільшого на захист своєї ідеологічної чистоти. Ідеологія (від грец. *idea* - поняття і *logos* - учення) – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, умонастрій людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики. Прагматичні партії (партії „ділових інтересів” чи „патронажні” від франц. *Patronage* - опікунство) – це політичні партії, що ґрунтуються на забезпеченні економічних інтересів певних соціальних груп та спрямовані на практичну доцільність своїх дій. Харизматичні партії – це партії діяльність яких заснована на використанні унікальних індивідуальних особливостей (харизми) лідера. Масові політичні партії – централізовані утворення, добре організовані й дисципліновані, побудовані, здебільшого, за адміністративно-територіальним принципом, з офіційно оформленим, тобто фіксованим (статутним) членством; базовим фінансовим підґрунтям діяльності таких партій є членські внески однопартійців. Кадрові партії – це партії, що діють не через широкі партійні маси, а через вузьке коло професійних політиків й елітарні кола суспільства, які забезпечують їм фінансову підтримку; формуються, як правило, зверху, на основі різних парламентських груп тиску, об'єднань партійної бюрократії. Централізовані партії – це партії яким притаманний високий рівень обов'язковості рішень центральних органів для первинних організацій та рядових членів партії, ретельний партійний контроль за діяльністю членів партії, вибраних до представницьких органів чи призначених на посади в органи виконавчої

влади. Партії доцільно розрізняти залежно від ідеології, яку вони поділяють. Консерватизм (від лат. *conservare* - зберігати, охороняти, піклуватися про збереження) – політична ідеологія, що виступає за збереження існуючого громадського порядку, в першу чергу морально-правових стосунків, втілених в нації, релігії, шлюбі, сім'ї, економічному та політичному житті суспільства. Лібералізм (від лат. *liberalis* - вільний) – політична та ідеологічна течія, що постулює найвищою цінністю свободу, що нерозривно пов'язана з відповідальністю людини за її діяльність; відповідно відстоює свободу підприємницької діяльності, пріоритет приватної власності, мінімалізацію втручання держави в економічне життя, приватизацію, захист прав соціальних та національних меншин, зменшення податків (особливо для великого бізнесу), скорочення соціальних програм. Комунізм – політична та ідеологічна течія, що наголошує на несправедливому характері існуючого укладу суспільства (капіталізму) та звинувачує існуючу державу у закріпленні та відтворенні майнової нерівності та соціальної несправедливості; наголошує на необхідності побудови держави, що подолає вади капіталізму, що виявляється у наступних ідеологічних настановах: знищення приватної власності, тотальний державний контроль над економічним життям суспільства, заохочення інтернаціоналізму, контроль (диктатура пролетаріату) над соціально-політичним та культурним життям, поєднання рівності та свободи. Соціал-демократія – політична та ідеологічна течія, що наголошує на несправедливому характері існуючого укладу суспільства та вважає головною причиною цього феномену нерівні початкові умови соціального життя людини (майнова та соціальна нерівність відтворюють себе, тобто бідність відтворює бідність, багатство відтворює багатство); основною метою соціал-демократів є не знищення існуючого ладу, а його модернізація, тобто справедливий перерозподіл суспільного багатства; відтак базовими тезами є наступні: рівність всіх форм власності, збільшення податків (особливо з високих доходів), значна роль державного регулювання в сфері економічного життя, збільшення соціальних програм. Націоналізм (фр. *nationalisme*) — ідеологія і напрям політики, базовим принципом якого є теза про цінність нації як вищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі. Фашизм (від итал. *fascismo* - пучок, в'язка, об'єднання) – вид ідеології та варіант тоталітарного політичного режиму, особливістю яких є прагнення до встановлення жорсткої, ієрархічно структурованої влади, пропаганда беззаперечного підпорядкування авторитету вождя, виправдання вживання крайніх заходів примусу для забезпечення в країні стабільності і порядку, введення однопартійної системи, ставка на одержавлення всіх сторін життя і ідеологічну монополію, наголос на виключному положенні певної нації, заперечення рівності поширення ідей елітаризму. Анархізм (від грец. *anarchia* - безвладдя) – ідейно-теоретична й суспільно-політична теорія, в основу якої покладено заперечення інституціонального, насамперед державного, управління суспільством, ліквідацію будь-якого примусового управління і влади людини над людиною. Ліві партії – партії, що відстоюють прогресивні суспільно-політичні зміни (традиційно це соціал-демократичні, комуністичні, соціалістичні партії) Праві партії – партії, що відстоюють збереження існуючого традиційного суспільно-політичного ладу (традиційно це ліберальні, націоналістичні, фашистські партії) Центристські партії – партії, що не мають яскравого або традиційного ідеологічного забарвлення (займають проміжне становище між лівими та правими) Партійна система – система стійких відношень і зв'язків політичних партій різного типу між собою, а також з іншими елементами політичної системи, що діють у конкретному суспільному просторі. Однопартійна система – неконкурентний тип партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії; опозиційні партії або заборонені або системно не допускаються до влади. 16 Опозиція (від лат. *oppositio* – протиставлення) – протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому. Багатопартійна система – цілісне утворення, що формується всередині політичної системи суспільства на основі усталених зв'язків між політичними партіями, які відрізняються програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою.

Багатопартійна система є одним із критеріїв розвиненої політичної системи суспільства та її атрибутів; існує лише в демократичних країнах із чітким правовим регулюванням соціально-політичного життя та наявністю громадянського суспільства. Двопартійна система – тип партійної системи, за якої лише дві політичні партії («партії влади») мають реальні шанси виграти вибори та реально володіють політичною та державною владою. Зазвичай це означає, що всі або майже всі парламентські місця займаються депутатами двох партій, а також те, що ці партії поперемінно формують уряд в парламентських демократіях або отримують президентський пост в президентських. Гегемоністська партійна система (система з домінуючою партією) – партійна система, в якій лише одна партія володіє реальною політичною владою, маючи кваліфіковану більшість в парламенті і формуючи уряд власними силами або (у ряді випадків) у складі правлячої коаліції; інші партії існують але є або сателітами правлячими або не мають реального впливу на суспільство. Партійні системи домінування – це партійна система, що характеризується наступними ознаками: 1) існування декількох успішних парламентських партій, але при цьому тривала (понад 20 років) і безперервна перемога однієї з партій у боротьбі на виборах; 2) формування уряду лише домінуючою партією; 3) демократичний політичний режим. Партійні системи „обмеженого плюралізму” мають ознаки: 1) наявність багато партій водночас серед них потужних (представлених у законодавчому органі) – декілька, а в уряді – ще менше; 2) позасистемна опозиція відсутня; 3) демократичний політичний режим. Партійні системи „поляризованого плюралізму” характеризується: 1) наявністю багатьох партій, серед яких потужними є крайні праві і крайні ліві; 2) формуванням уряду партіями центру; 3) гострим ідеологічним розмежуванням між центром і право-лівою опозицією; 4) демократичним політичним режимом. „Атомізована” партійна система має наступні ознаки 1) існує багато партій або вони зовсім відсутні, кількість партій значення не має, оскільки всі вони не впливові; 2) уряд формується або на позапартійній основі, або на засадах широкої коаліції; 3) авторитарний або демократичний політичний режим. Така система діє, переважно, в перехідних до демократії суспільствах. Уряд, як правило, формується на пропорційній основі. За умови стабілізації демократичного правління вона має тенденцію до перетворення у консолідованішу і впливову систему поміркованого плюралізму.

ЛЕКЦІЯ № 6

Тема лекції: **Виборчі системи та виборчий процес.**

План лекції

1. Сутність і призначення виборів. Основні принципи демократичних виборів
2. Виборчі системи.
3. Основні процедури виборчого процесу.

Література:

1. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник. – П.: Генета, 1997. – 400с.
2. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції, розвиток / Редкол. Ф.М. Рудич (голова) та ін. – К.: Вища школа, 1998.
3. Політологія. Кінець XIX – початок XX ст.: Хрестоматія / За ред. О. Семківа. – Львів, 1996.
4. Політологія. Навчально-методичний посібник. Політична система країн світу / За заг. ред. проф. В.Ю. Пушкіна – Дніпропетровськ: НГУ, 2003.
5. Політологія в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. – 2003. – 1.

Зміст лекції

Сутність і призначення виборів. Основні принципи демократичних виборів. Вибори – це спосіб формування влади та інших керівних органів на основі волевиявлення суспільства

шляхом голосування. У сучасному цивілізованому світі вибори є одним з провідних інститутів демократії, тим реальним механізмом, який забезпечує її існування і функціонування. Выборчий процес являє собою своєрідний ринок, де продавцями виступають кандидати на владні посади і місця (продають свої програми), а покупцями – виборці, які за обіцянки у програмах платять своєю довірою, віддаючи за них свої голоси. Специфічною формою виборчої активності суспільства є референдум (з лат. – «те, що повинно бути повідомлено»). Референдум – це особливий тип всенародного волевиявлення, об'єктом якого є не вибори посадовця, а яке-небудь важливе питання, з якого необхідно виявити думку, ставлення всього населення. Референдум називається конституційним, якщо за його допомогою проводиться затвердження конституції або поправок чи змін до неї. Референдум називається законодавчим, якщо предметом його є проект закону поточного законодавства, доля території, статусу країни. Яке ж соціальне призначення виборів та їх функції у демократичних системах?

1. Вибори є головною формою прояву суверенітету народу, його політичної ролі як джерела влади. За допомогою виборів забезпечується участь народу у формуванні (прямо або опосередковано) законодавчої, виконавчої і судової влади.

2. У демократичному суспільстві вибори є одним з найважливіших інститутів легітимізації існуючої політичної системи та політичного режиму. Сам факт добровільного прийняття громадянами участі у виборах є ознакою прийняття ними існуючої системи, політичного режиму, способу формування влади. А результати виборів є своєрідною згодою суспільства на проведення тої політики, з програмою якої переміг кандидат на владну посаду.

3. Вибори обґрунтовують інтеграцію різноманітних поглядів і формування загальної політичної волі. За їх допомогою громадяни об'єднуються навколо певної політичної платформи та лідерів, які їх презентують, формується домінуюча у суспільстві політична воля. При цьому у демократичних системах програвавши на виборах політична сила переходить в опозицію, головним завданням діяльності якої стає контроль діючої влади і допомога у реалізації тих програм, які підтримані більшістю суспільства.

4. Вибори є надзвичайно важливим каналом презентації (пред'явлення) в органах влади інтересів різних соціальних груп. У період виборів створюються найбільш сприятливі умови і можливості для усвідомлення громадянами своїх інтересів та включення їх у виборчі програми партій, рухів, окремих депутатів. Выборча кампанія активізує процес усвідомлення інтересів громадянами, а кандидати в депутати стають особливо сприйнятливими до їх запитів та вимог. І хоча ці обіцянки і програми дуже часто (навіть як правило) забуваються, та все ж за результатами виборів соціальні інтереси населення отримують своє представництво в органах влади.

5. Вибори є засобом зміни політичних еліт, передачі влади від одних людей до інших мирним демократичним шляхом. Внаслідок виборів оновлюється склад правлячої еліти та опозиційної еліти, змінюється політична вага партій, удосконалюються партійні системи

6. У демократичному суспільстві вибори слугують однією з ефективних форм контролю за інститутами влади. Цей інститут дозволяє виборцям виносити свій вердикт щодо тієї чи іншої особи, партії, що знаходилася при владі і приймати рішення щодо її подальшої політичної долі.

7. У процесі виборів відбувається політична соціалізація і структуризація населення, розвиток його політичної свідомості та політичної участі. Під час виборчого процесу швидко розширюється потік політичної інформації й пропаганди, активізується політико-освітня робота. Тому в цей період громадяни особливо інтенсивно засвоюють політичні цінності та норми, набувають політичного досвіду та навичок, визначаються із своєю політичною позицією. 8. Вибори сприяють змінам суспільства та його розвитку, оскільки вони надають можливості різними політичними силами позиціонувати власне бачення суспільних проблем

та шляхи їх реформування. Таким чином, стимулюється пошук оптимальних шляхів розвитку суспільства, створюються сприятливі умови для подолання неефективної політики і утвердження нового політичного курсу. Тобто опозиція проводить конструктивну діяльність, спрямовану на забезпечення розвитку держави, зростання добробуту суспільства, а не продовження боротьби за владу як правило деструктивною політикою. Українським народним депутатам належить ще багато попрацювати над формуванням своєї політичної свідомості та культури, щоб, по-перше, виправдати звання народного, а по-друге, спрямувати свою діяльність на благо народу, а не на досягнення і утримання влади будь-якою ціною. Для того, щоб вибори виконали своє соціальне призначення, вони повинні опиратися на основоположні принципи виборчого права. Виборче право – це сукупність юридичних норм, що регламентують виборчий процес, за допомогою яких визначається статус, положення кожного громадянина на виборах, організація та проведення виборів, взаємовідносини між виборцями і виборчими органами та посадовими особами, а також порядок відозви осіб, які не виправдали довіру. Основні демократичні засади виборчого права

1. Загальність – усі громадяни, незалежно від статі, расової, національної, класової і професійної приналежності, мови, рівня доходів, освіти, віросповідання, політичних переконань мають право вибирати та бути обраними до органів влади. Загальність обмежується певним набором цензів. Цей набір у значній мірі характеризує рівень демократичності політичного режиму та виборчого права. До найпоширеніших цензів належать: віковий ценз – дозволяє брати участь у виборах тільки з певного віку, а також встановлює вікові межі для обрання у різні структури влади. Цей ценз є обов'язковим для виборчого права і не зменшує рівень демократичності системи. Ценз дієздатності обмежує виборче право психічно хворим (цей факт повинен бути підтверджений у судовому порядку). Моральний ценз обмежує або позбавляє виборчого права осіб, які відбувають певне покарання за рішенням суду. У багатьох виборчих системах існує ценз осідлості, що висуває як умову надання виборчого права час проживання у даній місцевості; ценз статевий, ценз майновий та ін. Якщо цензи дієздатності і моральний не викликають сумніву щодо їх легітимності, то інші: осідлості, статевий, майновий є цензами дискримінаційними, що звужують можливості політичної участі громадян та їх суверенного права бути джерелом влади

2. Рівність – кожен виборець має однакову кількість голосів, яка оцінюється також однаково, незалежно від того, якою особою подано цей голос. Рівність передбачає також приблизну рівність виборчих округів, яка необхідна, щоб голоси виборців мали однакову вагу при обранні депутатів.

3. Таємниця виборів – рішення конкретного виборця не повинно бути будь-кому відомо. Цей принцип забезпечує свободу вибору, захищає громадян від можливих переслідувань.

4. Пряме (безпосереднє) голосування – виборець приймає рішення сам безпосередньо по кожній кандидатурі на виборну посаду. Між виборцями і кандидатами немає ніяких посередників. Поряд із засадами виборчого права політична практика виробила принципи організації демократичних виборів. До них відносяться: – свобода виборів передбачає відсутність політичного, адміністративного, соціально-економічного, психологічного й інформаційного тиску на виборців, активістів, кандидатів або організаторів виборів; – наявність вибору, альтернативних кандидатів. Без альтернативності немає і вибору, а є тільки схвалення або несхвалення, згода чи незгода; – змагальність, конкурентність виборів. Повинні бути створені умови для всіх кандидатів і політичних сил боротися за владу. При цьому обов'язково дотримуватися етичних принципів боротьби: стриманості, толерантності до політичних конкурентів, неприпустимості зневаги, образ на їх адресу, фальсифікації фактів тощо; – періодичність і регулярність виборів. Вибори будуть конструктивними, якщо кандидати обираються на певний, не дуже довгий строк. Це необхідно для того, щоб виборці могли контролювати своїх представників, запобігати зловживанням, корегувати курс уряду; –

рівність можливостей політичних партій і кандидатів. Передбачає, перш за все, приблизну рівність їх матеріальних та інформаційних ресурсів. Це можливо забезпечити встановленням законом для всіх партій і кандидатів граничних витрат на проведення виборів та обмеження величини спонсорських внесків на рахунки кандидатів. Вибори будуть демократичними, якщо будуть діяти всі принципи як непорушна система. У протилежному разі вибори будуть використані з прямопротилежними антидемократичними цілями.

2. Виборчі системи Головним регулятором виборів є виборча система. Виборча система – це сукупність правил, прийомів і процесів, які забезпечують і регулюють легітимне формування органів політичної влади. Виборча система визначає загальні принципи організації виборів, а також способи переведення голосів виборців у мандати, владні посади. Головне призначення виборчої системи – забезпечити представництво волі народу, а також сформувати життєздатні й ефективні органи влади. У кожній країні виборча система формується на основі законодавства, яке деталізує основне положення, зафіксоване у конституції країни. У сучасному світі діє низка виборчих систем, але найбільш поширеними є два основні типи: система більшості, або мажоритарна, та система пропорційного представництва, або пропорційна. Мажоритарна система ґрунтується на принципі більшості. При цій системі кандидат або партія повинні отримати більшість голосів виборців округу чи всієї країни, а ті, що зібрали меншість голосів, програють вибори і мандатів не отримують. Залежно від того, яка більшість необхідна для перемоги на виборах, мажоритарні виборчі системи діляться на систему абсолютної більшості (для перемоги необхідно 50 % + 1 голос від голосуючих), та систему відносної більшості (для перемоги достатньо випередити супротивників хоча б на 1 голос). Якщо ж при системі абсолютної більшості жоден кандидат не набрав 50 % + 1, проводиться переголосування – другий тур виборів, до якого допускаються два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів. У другому турі переможець визначається за системою відносної більшості. За мажоритарною системою абсолютної більшості в Україні відбуваються вибори Президента країни. Пропорційна система передбачає розподіл мандатів пропорційно до голосів, що їх отримали партії або виборчі блоки чи коаліції. Пропорційна система має 2 різновиди: а) пропорційна виборча система на загальнодержавному рівні (Україна) та пропорційна виборча система на багатомандатних округах. У першому випадку виборці голосують за політичні партії та об'єднання в межах всієї країни (загальнодержавний виборчий округ). У другому випадку депутатські мандати розподіляються на основі пропорційного розподілу голосів, що були подані у тому чи іншому виборчому окрузі за ці партії чи об'єднання. Дві означені системи мажоритарна та пропорційна мають як свої плюси, так і мінуси. Плюси мажоритарної системи: досягається представництво всіх виборчих округів у структурах влади; є більші можливості для створення стабільного й ефективного уряду, що досягається через розподіл мандатів між крупними, добре організованими партіями, що провели своїх депутатів до парламенту, створили більшість і на цій основі формують однопартійні уряди. При цій системі виборці голосують за конкретного кандидата, який ставши депутатом, представляє інтереси своїх виборців і підтримує на протязі всієї каденції стійкі зв'язки з населенням округу. Але у цій системі є і мінуси. За даної системи для розподілу мандатів має значення тільки факт отримання кандидатом відносної більшості голосів. Голоси ж, що віддані іншим кандидатам, до уваги не приймаються і втрачаються. В результаті: а) значна частина виборців (інколи > 50 %) залишається не представлена в органах влади; б) існує велика можливість маніпулювання волею виборців шляхом підкупу або через адміністративний тиск. Мажоритарна виборча система створює можливість формування уряду, що спирається на більшість у парламенті, та не завжди має підтримку більшості населення. (Наприклад, на окрузі в середньому балотувалось 10 кандидатів. Виходячи з принципу відносної більшості до парламенту обрані кандидати, що набрали біля 11–12 % голосів. Інші голоси 88–89 % не підтримували цих депутатів). В результаті послаблюється легітимність влади, що викликає у громадян недовіру до політичного устрою, пасивність на

виборах і навіть політичний радикалізм. Пропорційна система: Плюси: а) кількість поданих за партію голосів відповідає кількості отриманих місць у парламенті (мандатів). Цим більш об'єктивно й адекватно відображається воля виборців; б) у сформованих за її допомогою органах влади представлена реальна картина розстановки політичних сил; в) створює можливість бути представленим в органах влади національним, релігійним меншинам й іншим соціальним прошаркам, що створили невеликі партії і пройшли до парламенту. Мінуси: 1) відносно менша стабільність уряду, оскільки широке представництво різних політичних сил у парламенті дуже часто не дозволяє одній партії створити однопартійний уряд, а коаліції далеко не завжди стійкі через свою різноманітність; 2) система створює можливість увійти в парламент дрібним національним, релігійним, регіональним партіям. Ця сильна сторона системи створює, в той же час, свою протилежність політичні сили, які не користуються підтримкою на території всієї країни, можуть пройти в парламент, уряд й інші державні органи; 3) оскільки голосуються партії, а не окремі люди, втрачається безпосередній зв'язок між виборцями і депутатами; 4) депутати більшою мірою залежать від партій і їх керівництва, ніж від виборців. Ці недоліки можна, якщо не ліквідувати, то принаймні пом'якшити: а) шляхом встановлення законом прохідного бар'єру (у нас з 2012 р. – 5 %, у Росії на виборах 2007 р. – 5–7 %, в Грузії 7 % тощо). Крім того, можна розподіляти мандати партії пропорційно до голосів виборців по регіонах. Також можна організувати відкриті списки, щоб виборці голосували не тільки за партію, а і за кандидата від неї по конкретному виборчому округу. Можна застосовувати змішану (мажоритарно-пропорційну) систему, за якої 1/2 парламенту обирається за однією, а 1/2 – за іншою системою. Можна оптимізувати цю систему і тим, що парламент та регіональні (обласні) представницькі органи обираються за пропорційною системою, а місцеві органи самоврядування – за мажоритарною. Єдиного рішення тут немає. Все залежить від конкретних умов країни та рівня демократичності відносин між гілками влади, політичної соціалізації суспільства тощо. З 2012 р. в Україні буде діяти змішана мажоритарно-пропорційна система, що забезпечить представництво конкретного депутата від кожного округу. Крім того підвищено прохідний бар'єр для партій до 5 %, що унеможливить прохід до парламенту мало чисельних та малоавторитетних 112 партій. Заборонено також створювати виборчі блоки партій, що також спрямовано на більш дієву структуру парламенту.

3. Основні процедури виборчого процесу Виборчий процес займає досить тривалий час і включає здійснення низки необхідних й обов'язкових процедур. Ці виборчі процедури регулюють і регламентують весь хід виборчого процесу. Вони включають: - призначення виборів; - створення виборчих органів, які відповідають за їх проведення; - організацію виборчих округів, районів, дільниць; - реєстрацію виборців; - реєстрацію кандидатів у депутати; - агітаційно-пропагандистську виборчу кампанію; - процес голосування; - підведення підсумків голосування. Старт виборчому процесу будь-якого рівня надає призначення виборів і визначення їх дати. У різних країнах ці здійснюються по-різному, в Україні – Указом Президента. Дата виборів Президента – постановою Верховної Ради. Виборчі комісії – це один з ключових інститутів виборчого процесу. Вони можуть чинити великий вплив на хід та характер виборів. Тому важливо забезпечити формування незалежних безпристрасних і компетентних виборчих комісій (починаючи з ЦВК). Функціями ЦВК і нижчих комісій є тлумачення виборчого закону, визначення правил і процедур проведення виборів, організація виборчих округів та дільниць, перевірка підписів на підтримку кандидатів, реєстрація кандидатів, проведення заходів з інформування виборців, складання, друк і доставка виборчих бюлетенів на дільниці, добір апарату, необхідного для проведення виборів, загальний контроль за проведенням виборів, підрахунок результатів виборів та оголошення їх результатів. Важливе місце у виборчому процесі займає інститут реєстрації виборців. Це складання списків виборців та їх перевірка, щоб керівники виборчих комісій та члени цих комісій могли встановити особу голосуючого, чи має він право голосу, чи є він

виборцем даного округу. Інститут реєстрації претендентів на депутатські мандати або на посаду. Щоб отримати реєстрацію та внесення у бюлетень, треба, щоб кандидати відповідали усім вимогам, які встановлені законом до претендентів на депутатство або на посаду. Виборча кампанія являє собою комплекс організаційних, інформаційних та агітаційно-пропагандистських заходів із забезпечення виборчого процесу. Перший крок виборчої кампанії – висунення кандидатів на депутатські мандати або на посаду і забезпечення їх реєстрації. При мажоритарній системі висунення здійснюється партіями, СПР, організаціями, групами громадян, окремими особами, що зібрали необхідну кількість підписів на їх підтримку. При пропорційній системі висунення здійснюється самими партіями і організаціями, які забезпечують збір підписів на свою підтримку і вносять реєстраційний внесок (грошову запоруку). Висунення кандидатів закінчується їх реєстрацією. Агітаційно-пропагандистська кампанія починається після реєстрації та являє собою дії безпосередніх учасників виборів – сторін, що суперничають на виборах, по забезпеченню своєї перемоги. Головні умови демократичності агітаційно-пропагандистської кампанії: - приблизна рівність чи хоча б справедливий розподіл ресурсів серед усіх учасників виборчої кампанії; - нейтралітет державних органів та їх невтручання у хід виборчої кампанії; - лояльність кандидатів відносно один до одного, недопущення фальсифікацій, ображення, зневажання суперників і т.ін. До організації виборчої кампанії того чи іншого кандидата створюється штаб – команда професіоналів із забезпечення перемоги на виборах. До цього штабу повинні входити спеціалісти з вивчення суперників, їх сильних та слабких сторін і аналізу положення у виборчих округах, зв'язку зі ЗМІ та пошуку джерел фінансування, іміджмейкери тощо. Певне значення мають особисті зустрічі з виборцями, поведінка кандидатів при цьому, автографи, поштові відправлення, плакати, бігборди та ін. Особливо ЗМІ: телебачення, радіо, газети. Головним завданням усіх цих стратегічних і тактичних засобів є створення привабливого образу (іміджу) кандидата в депутати або на посаду. Агітаційно-пропагандистська кампанія, як правило, закінчується за добу до голосування. Процес голосування суворо регламентується нормативними актами і важливо забезпечити його чітке виконання. Для цього існує інститут спостерігачів. Спостерігачі складаються із представників кандидатів, партій, неурядових міжнародних організацій. Їх головне завдання – не допустити фальсифікацій, тиску на виборців, порушень при підрахунку голосів, своєчасність подання результатів. Підсумки виборів оголошуються у встановленому законом порядку. В Україні не пізніше як на 5-й день після виборів. У цілому дотримання всіх норм та принципів виборчого процесу забезпечує адекватне вираження політичної волі народу

ЛЕКЦІЯ №7

Тема лекції: Політичні конфлікти

План лекції

1. Теоретичне осмислення і типологія політичних конфліктів
2. Типології конфлікту.
3. Основні способи врегулювання конфліктних ситуацій
4. Управління конфліктом

Література

1. Бекешкіна І. Е. Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні. — К., 1994.
2. Деркач А., Веретенников С., Ермолаєв А. Бесконечно длящееся настоящее. Украина: четыре года пути. — К., 1995.

- 3.Дмитриев А. В., Кудрявцев В. Н., Кудрявцев С. В. Введение в общую теорию конфликтов. — М., 1993.
- 4.Здравосмыслов А., Матвеева С. Межнациональные конфликты в России и постсоветском пространстве. — М., 1995.
- 5.Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник. — П.: Генета, 1997.— 400 с.
6. Політологія. Кінець XIX – початок XX ст.: Хрестоматія / За ред. О. Семківа. — Львів, 1996.
- 7.Політологія. Навчально-методичний посібник. Політична система країн світу / За заг.ред. проф. В.Ю. Пушкіна – Дніпропетровськ: НГУ, 2003.
- 8.Політологія в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. – 2003. – 1.
- 9.Політологія: історія та методологія / Андрущенко В.П., Антоненко В.Г., Ануфрієв Л.О. та ін.; За ред. Ф.М.Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2000.

Зміст лекції

Вивчення конфліктів є одним з головних завдань політології, а управління ними належить до найважливіших умов забезпечення соціально-політичної стабільності всередині країни та на міжнародній арені. Актуальність теоретичних і практичних аспектів цього поняття зумовлена загостренням різнопланових конфліктів в Україні та в інших посткомуністичних країнах, необхідністю фундаментального вивчення суспільно-цивілізаційних і ненасильницьких форм їх регулювання. Позаяк вони є природним явищем суспільного життя, вивчення конфлікту в суспільному розвитку, методів соціального управління, гармонізації суспільних відносин зумовило виникнення конфліктології як самостійної галузі знань на межі соціології, політології, політичної психології. Поняття «конфлікт» розглядали з різних точок зору. Спеціалісти-словесники тлумачили його як зіткнення протилежних сторін, думок, сил, серйозні розбіжності, гостру суперечку. Соціологи характеризували як вищу стадію розвитку суперечностей в системі відносин людей, соціальних груп, соціальних інститутів, суспільства в цілому. Психологи розцінювали як зіткнення протилежних цілей, інтересів, позицій, думок чи поглядів суб'єктів взаємодії. Політологи вважають, що конфлікт виражає не просте зіткнення, а зіткнення, пов'язане з ускладненнями та боротьбою у владних відносинах. Політичний конфлікт — зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані насамперед із боротьбою за здобуття влади, її перерозподіл, зміну свого політичного статусу, а також з політичними перспективами розвитку суспільства. За радянських часів конфлікт тлумачили як вищу стадію розвитку протиріч, поділяючи їх на антагоністичні, властиві «експлуаторському» ладові, та неантагоністичні, притаманні соціалістичному суспільству. Наукова неспроможність цього підходу полягає не тільки в тому, що «соціалістичні» конфлікти були часто гострішими від «капіталістичних», а в твердженні про можливість існування суспільства або цілком безконфліктного, або з незначними локальними конфліктами. Проблематика соціально-політичного конфлікту має давні традиції в історії політичної думки. Найбільший внесок у його теорії зробили Аристотель, Т. Гоббс, Н. Макіавеллі, Д. Віко, А. Токвіль, К. Маркс, М. Вебер. За всієї різноманітності підходів спільним для них є розуміння політичного конфлікту як постійно діючої форми боротьби за владу в конкретному суспільстві. Так, Т. Гоббс значне місце в утворенні держави відводив конфліктному чинникові, а природний стан суспільства уявляв як «війну всіх проти всіх». При цьому Гоббс вказував на три основні причини конфлікту: суперництво, недовіру, жадобу слави. Проблематика конфліктів є визначальною в тлумаченні соціально-політичних явищ у працях В. Парето, Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Р. Дарендорфа. У сучасній літературі з історії конфлікту наукові напрями поділяють на дві групи залежно від того, яке місце відводять проблемі соціального конфлікту. Ці два підходи яскраво ілюструють дві системи постулатів — Т. Парсонса і Р. Дарендорфа. Т. Парсонс: 1) кожне суспільство — відносно стійка й стабільна культура; 2) кожне суспільство — добре інтегрована структура; 3) кожний елемент суспільства має певну функцію, тобто щось вкладає для підтримання стійкості системи; 4) функціонування соціальної структури спирається на

ціннісний консенсус членів суспільства, який забезпечує стабільність та інтеграцію. Р. Дарендорф: 1) кожне суспільство змінюється в кожній своїй точці, соціальні зміни — постійні та наявні скрізь; 2) кожне суспільство в кожній своїй точці пронизане розбіжностями й конфліктами, конфлікт — постійний супутник суспільного розвитку; 3) кожний елемент суспільства робить свій внесок у його дезінтеграцію та зміни; 4) кожне суспільство засноване на тому, що одні члени суспільства змушують до підпорядкування інших. Ці моделі різняться тим, що перша наголошує на співробітництві, а друга — на конфлікті та змінах. Але обидва компоненти взаємодії — співробітництво і конфлікт — постійно присутні в суспільному житті в певних поєднаннях. До спроб раціонального осмислення природи соціального конфлікту вдавалися ще давні філософи, але вироблення власне конфліктологічних концепцій можна датувати початком ХХ ст. Та й ці дослідження, вперше зроблені Г. Зіммеlem, який запропонував термін «соціологія конфлікту», впродовж кількох десятиліть не виходили за межі загальнотеоретичних тлумачень. Лише після Другої світової війни вони набули прикладної спрямованості, зосередилися на аналізі й розв'язанні реальних конфліктних ситуацій. В Україні, як і в колишньому СРСР, конфліктологічну сферу почали серйозно аналізувати лише наприкінці 80-х років. Щодо сутності соціально-політичного конфлікту існує багато визначень. У політологічних словниках найпоширенішим є трактування конфлікту як зіткнення двох чи більше різноспрямованих сил з метою реалізації їхніх інтересів за умов протидії. Д. Істон твердив, що джерелом конфлікту є соціальна нерівність у суспільстві та система розподілу таких цінностей, як влада, соціальний престиж, матеріальні блага, освіта. Л. Саністебан вважає, що конфлікт відображає особливий тип соціальних відносин, за якого його учасники протистоять один одному через несумісні цілі; він може бути різної інтенсивності, частковим або радикальним, піддаватися або не піддаватися регулюванню. На думку Б. Краснова, конфлікт — Це зіткнення протилежних інтересів, поглядів, гостра суперечка, ускладнення, боротьба ворогуючих сторін різного рівня та складу учасників. Російський вчений А. Здравомислов розглядає політичний конфлікт як постійно діючу форму боротьби за владу в конкретному суспільстві. Л. Козер підкреслював, що важливою умовою конфлікту є бажання чимось володіти або кимось керувати. Р. Дарендорф предметом конфлікту вважав владу та авторитет. Польський вчений К. Полецький стверджував, що політична влада є причиною протиріч і джерелом конфлікту, основною сферою життя, в якій відбуваються зміни внаслідок конфлікту. Отже, в основі соціального, соціально-політичного конфлікту є суперечність, зіткнення. Це, хоч і необхідна, але не основна умова. Конфлікт передбачає усвідомлення протиріччя і суб'єктивну реакцію на нього. Суб'єктами конфлікту стають люди, які усвідомили протиріччя і обрали як спосіб його вирішення зіткнення, боротьбу, суперництво. Такий спосіб вирішення протиріччя здебільшого стає неминучим тоді, коли зачіпає інтереси й цінності взаємодіючих груп, за відвертого зазіхання на ресурси, вплив, територію з боку соціального індивіда, групи, держави (міжнародний конфлікт). Суб'єктами конфліктів можуть бути індивіди, малі та великі групи, організовані в соціальні, політичні, економічні та інші структури; об'єднання, які виникають на формальній та неформальній основі як політизовані соціальні групи; економічні та політичні групи тиску, кримінальні групи, які домагаються певних цілей. У політичній науці ще не вироблено універсальної типології конфлікту. Найпоширенішим є поділ їх на конфлікт цінностей, конфлікт інтересів, конфлікт ідентифікації. Конфлікт цінностей. Він постає як зіткнення різних ціннісних орієнтацій (ліві — праві, ліберали — консерватори, інтервенціоністи — ізоляціоністи та ін.). Розбіжності в цінностях — одна з передумов конфлікту, а коли вони виходять за певні межі, виникає конфліктний потенціал, формується передконфліктна ситуація. В Україні конфлікт цінностей у процесі свого формування проминув три стадії: 1) девальвація колективістських цінностей комуністичного (лівототалітарного) суспільства; 2) відносна перемога індивідуалістських цінностей вільного демократичного суспільства; 3) реанімація колективістських цінностей у ліво- та правототалітарних формах. Конфлікт інтересів. Пов'язаний із зіткненням різних, насамперед політичних і соціально-економічних, інтересів.

Визрівання їх у посткомуністичних суспільствах започаткував процес приватизації. Правлячі верхівки, утримуючи владні важелі, визначили свої інтереси як номенклатурно-бюрократичну приватизацію. Це дало їм змогу з політичне правлячих груп перетворитися на економічно панівний клас. Такий інтерес вступив у суперечність з інтересом широких верств населення, ке було налаштоване на народну приватизацію. Конфлікт ідентифікації. Виявляється він як суперечність щодо вільного визначення вільним громадянином своєї етнічної та громадянської належності. Властивий передусім країнам, які утворилися внаслідок розпаду комуністичних імперій (СФРЮ, СРСР). Простежується і в країнах, де національні меншини компактно проживають у районах, що колись належали їхнім етнічним батьківщинам (проблема трансільванських і словацьких угорців). Визрівання конфлікту ідентифікації було зумовлене тим, що після краху комуністичних режимів людина одержала право вільного самовизначення своєї етнічної та громадянської належності. Через це у багатьох країнах частина населення не бажала визнавати себе громадянами держави, на теренах якої вона мешкала. Деякі вчені дотримуються поділу конфліктів на неантагоністичні (примиренні) та антагоністичні (непримиренні). Вони вважають, що невміння чи небажання вирішення неантагоністичного конфлікту сприяють його переходу в хронічну форму і навіть переростанню в антагоністичну. Натомість пошук взаємних компромісів, способів урегулювання конфліктів може зняти гостроту й перетворити конфлікт на неантагоністичний. Відомі ситуації імітації конфлікту як спроби ідеологічного, політичного, морального тиску. Такі конфлікти називають уявними, але вони можуть перетворитися на реальні, якщо виникне протиборство між сторонами, чії інтереси опиняться під загрозою. В об'єктивному історичному процесі розрізняють конфлікти, що несуть позитивний і негативний потенціал. Вони можуть бути позитивними, продуктивними, а за певних умов — негативними, що гальмують історичний розвиток і є деструктивними стосовно суб'єктів—учасників конфліктів. Існує дві форми перебігу конфліктів: відкрита — відверте протистояння, зіткнення, боротьба, та закрита, або латентна, коли відвертого протистояння нема, але точиться невидима боротьба. Прикладом латентної форми конфлікту є міжнаціональні конфлікти на території колишнього СРСР, де «національне питання було вирішено раз і назавжди». Будь-який соціальний конфлікт, набуваючи значних масштабів, об'єктивно стає соціально-політичним, тобто зачіпає діяльність управлінських інститутів, впливаючи на механізми і способи цієї діяльності, на їхні структури, політику, ку вони здійснюють. Політичні інститути, організації, рухи, втягуючись у конфлікт, активно обстоюють певні соціально-економічні інтереси. Відповідно, політичні конфлікти поділяють на два види:— конфлікт між владою та громадськими силами, інтереси яких не представлені у структурі владних відносин;— конфлікт всередині існуючої влади, який пов'язаний із внутрігруповою боротьбою за розподіл владних повноважень і відповідних позицій, зі спробами обґрунтування нового курсу в межах існуючого політичного ладу.

Конфлікти набувають політичної значущості, якщо вони торкаються міжнародних, класових, міжетнічних, міжнаціональних, релігійних, демографічних, регіональних та інших відносин. Нині часто спостерігається один із різновидів соціального конфлікту — міжетнічний, пов'язаний із протиріччями, що виникають між націями. Особливої гостроти він набув у країнах, які зазнали краху форми державного устрою (СРСР, Югославія). Поняття «конфлікт» використовують у політичному контексті, коли йдеться про великомасштабні зіткнення всередині держав (революція, контрреволюція), та між державами (війни, партизанські рухи). Деякі вчені (І. Прокопенко, В. Малишенко) визначають декілька рівнів розвитку політичного конфлікту, пов'язаних із генезисом владних відносин: 1) у масштабах усього політичного простору щодо легітимації влади, її визнання чи невизнання (йдеться про «народну» легітимацію, що основана на довірі мас до влади, на підтримці політичної еліти); 2) конфліктні відносини в політичній еліті щодо обсягу владних повноважень, обґрунтування їхньої необхідності; 3) боротьба й протистояння політичних еліт на міжнародній арені. Кожний конфлікт можна вивчити з допомогою базових параметрів, до яких належать рівень, масштаби,

гострота, сфера виникнення, динаміка розвитку, технологія врегулювання. Вирізняють певні етапи перебігу конфлікту, тобто його динаміку. Російський вчений В. Смолянський пропонує виокремлювати такі стадії: 1) потенційного конфлікту (наявність конфліктної ситуації); 2) переходу потенційного конфлікту в реальний (усвідомлення зазіхання на власні інтереси); 3) конфліктних дій; 4) розв'язання конфлікту. Конфліктна ситуація не завжди переростає в конфлікт, але за початком конфлікту настає його ескалація (англ. *escalation* — поступове розширення, підсилення) до кульмінаційних точок, а потім — спад і завершення. Конфліктіві притаманна багатомірність, оскільки завершення одного конфлікту може спричинити інший, до того ж в іншій сфері. Часто після завершення конфлікту виникає ще один етап — постконфліктний синдром, який характеризується напруженням у відносинах сторін, які щойно конфліктували. У разі загострення він може започаткувати новий конфлікт. Цю гіпотезу ілюструють перманентний близькосхідний конфлікт, конфлікти у Північній Ірландії, Іспанії та ін. Завершення конфлікту може бути класифіковане за ступенем розв'язання — як повне або часткове вирішення за характером наслідків — як успіх, компроміс, вихід з компромісу, поразка. Французький політолог Б. Гурней зазначив, що у світі існує лише одне місце, де нема конфліктів, — кладовище. Основні способи врегулювання конфліктних ситуацій. Сучасний період розвитку суспільства характеризується значним посиленням напруженості, зростанням протиріч, виникненням численних конфліктів у різних сферах життя. Але суб'єкти управління не завжди розуміють внутрішні причини того, що відбувається, неспроможні адекватно реагувати на небезпечні процеси. Нерідко це є наслідком відсутності прикладних методик моніторингу, експертизи та оптимізації конфлікту. Сучасні дослідження акцентують увагу на проблемі, пов'язаній з регулюванням конфліктів та управлінням ними, із співвідношенням суперництва і співробітництва. На часі перехід української конфліктології від загальнотеоретичних досліджень та аналізу фундаментальних категорій до прикладних аспектів, від пояснювальних функцій до конструктивних. В основі їх мають бути такі поняття, як регулювання та управління соціальними конфліктами, конфліктний моніторинг і конфліктний менеджмент. Дослідники В. Кремень, О. Чумиков, В. Бекешкіна, В. Небоженко, М. Пірен, Е. Степанов, К. Боулдінг та інші розглядають конфлікт як динамічний тип соціальних відносин, пов'язаних із потенційно можливим чи реальним зіткненням суб'єктів на ґрунті певних суперечливо усвідомлених переваг інтересів чи цінностей, які постійно присутні та не піддаються цілковитому усуненню. За нинішнього соціально-політичного розвитку України актуальним є дослідження конфліктів у соціально-політичній сфері. Необхідність цього пов'язана із слабким знанням закономірностей виникнення, перебігу та врегулювання конфліктів за таких специфічних обставин, як перехідний період, який є трансформацією соціальної системи з ригідного (жорсткого) стану в гнучкий (плюралістичний), аналізувати з позицій конфліктології, то очевидними стають такі його особливості: — всі найважливіші сфери суспільного життя пронизує всеохопний політичний конфлікт, а тому політологічний аналіз соціальних колізій у багатьох випадках набуває вирішального значення; — якщо за стабільних умов соціально-політичний конфлікт має переважно горизонтальний характер (боротьба в межах режиму), то в перехідний період — вертикальний (боротьба за режим). Сучасні дослідники на прикладах подій у колишньому СРСР, а потім в Україні та деяких інших пострадянських державах досліджують у політико-конфліктологічній площині проблеми балансу гілок влади, довіри до влади, вітчизняної багатопартійності, політико-економічні колізії в державному і приватному секторах економіки, а також політичне підґрунтя етнічних процесів. Поряд з теоретичним аналізом пропонується механізми, які можуть забезпечити зниження негативних наслідків. Більшість соціально-політичних конфліктів може бути оптимізована на будь-якому рівні та стадії, але для цього необхідно опанувати механізмом управління ними. *Управління конфліктом — врегулювання, розв'язання, придушення, а також ініціювання певних конфліктних ситуацій в інтересах суспільства в цілому чи окремих його суб'єктів.* Правильно організоване управління забезпечує мінімізацію неминучих політичних,

соціальних, економічних і моральних втрат, оптимізацію певних сфер суспільного життя. Соціально-політичний розвиток не є наслідком конфлікту, як і не є наслідком уявної безконфліктності. Позитивну його якість забезпечує уміння впливати на конфлікт у потрібному напрямі. Вважають, що оптимальним варіантом дій щодо конфлікту є *запобігання* та *відвернення*. Наскільки це можливо, однозначної думки нема. Адже конфлікт виникає, коли порушується консенсус, а консенсус з'являється, коли врегульовується конфлікт. У відносинах соціальних спільнот суперництво та співробітництво пронизують більшість конфліктів, тому спроби остаточно відвернути чи усунути конфлікт здебільшого марні. Адже існування консенсусу без конфлікту позбавлене сенсу. Інша річ, коли йдеться про відвернення великого, відкритого, тривалого конфлікту. Деякі зарубіжні та вітчизняні дослідники підкреслюють, що управління як таке не може стати формою вирішення суперечностей між об'єктивними потребами розвитку і суспільною оболонкою, в якій він реалізується. Якщо така оболонка перешкоджає розвитку, то її слід змінити чи зруйнувати. Раціональне управління не може відвернути або замінити соціальну революцію чи локальні колізії, але воно здатне мінімізувати неминучі втрати і збільшити досягнення. В цьому й полягає сутність управління конфліктом. Для локалізації конфліктогенного поля важливо вміти вибрати *способи і стиль поведінки* в конфліктній ситуації, їх умовно поділяють на морально-правовий, силовий, реалістичний (примусово-переговорний), ідеалістичний, інтегративний. Морально-правовий (нормативний) підхід. За цього підходу можливе врегулювання конфлікту з допомогою правових і моральних норм. Результативність залежить від того, чи є між сторонами згода щодо цих норм. Силовий підхід. Використовується, коли сильніша сторона намагається придушити слабшу, нав'язати їй свою волю. Але його використання здебільшого не усуває причини, зберігає загрозу нового загострення. Крім того, слабка сторона може не підкоритися, чинити пасивний опір, що може провокувати «подвійний», «заблокований» конфлікт. Перемога з використанням сили є перехідною, а за певних умов переможець може стати переможеним. Такими засобами користувався тоталітаризм, намагаючись усунути конфлікти. Цей підхід спричиняє поглиблення, ускладнення конфліктів, викликає активний опір і моральний осуд у масовій свідомості й поведінці. Однак це не означає, що силова модель не може використовуватись взагалі. Будь-яка держава володіє первинною функцією застосування насильства у разі порушення законів, захисту честі й гідності окремих громадян, суспільства в цілому. За таких обставин, якщо для влади (як і для будь-якої панівної структури) сила стає засобом досягнення мети, вона, врешті-решт, перетворюється на інструмент, з допомогою якого опозиція скидає цю владу. Тому в сучасному світі політичною стає тенденція до ненасильницьких форм вирішення конфліктів. Реалістичний підхід. Його називають іще методом торгу, або примусово-переговорним. За такого підходу суть конфлікту розглядається як вроджене прагнення людини до панування. Оскільки всі панувати не можуть, відбувається примус з боку тих, хто панує. Прихильники даного підходу розуміють, що миру не може бути ніколи, можливе тільки перемир'я, яке довготривалої стабільності не приносить, бо відбувається не вирішення, а тимчасове врегулювання проблеми. Цей підхід є актуальним з огляду на суперечливі колізії становлення нових економічних відносин в Україні. ний підхід. Ефективний, коли між зацікавленими сторонами, незалежно від стану і статусу, встановлені відносини, які цілком відповідають індивідуальним поглядам кожної. В основу покладено визнання того, що на даний час усі сторони зазнають небажаних втрат, але водночас і всі виграють. Задоволення інтересів відбувається без явного чи прихованого примусу, що забезпечує «самопідтримку» досягнутої ситуації. Багато вітчизняних політиків кінця 80-х — початку 90-х років ХХ ст. вважали такий підхід компромісом, найкращим способом розв'язання конфліктів. Інтегративний підхід. Передбачає, що кожна зі сторін, відмовившись від своїх попередніх цілей і цінностей, знаходить нові, взаємоприйнятні. А позаяк вибір цілей і засобів їх досягнення теоретично безмежний, то обов'язково знайдеться вибір неконфліктного характеру. Щодо поведінки в конфліктній ситуації вирізняють такі її типи: пряме

протиборство чи конкуренція; ухилення; пристосовництво; уступки, співробітництво. Важливу роль у врегулюванні конфлікту відіграє вивчення принципів і стадій управління конфліктним процесом. Деякі вчені серед стадій називають такі: інституціоналізація, інтернаціоналізація, раціоналізація. У політології існує поділ управління конфліктним процесом на етапи: 1. *Інституціоналізація* — встановлення чіткої процедури врегулювання конфлікту. Первісний конфліктний аналіз має отримати подальший розвиток у рішеннях державних органів і в нормативних актах 2. *Легітимізація конфлікту*. На цьому етапі слід проаналізувати норми та правила у формі законів указів, протоколів, меморандумів. 3. *Управління конфліктом — структурування конфліктуючих груп*. На цьому етапі важливо не протидіяти, а допомагати оформленню нових партій, рухів і подібних організацій. Звісно, вони стануть конфліктною силою до-тично до груп, які репрезентують інші інтереси, але водночас — і посередницькими структурами, що об'єднують індивідів у співтовариства. Неорганізовані індивіди потенційно є небезпечнішими для конфлікту, ніж ті, що належать до організованих груп. 4. *Послідовне ослаблення конфлікту завдяки переведенню його на інший рівень*. Для реалізації даної процедури використовують шкалу, що охоплює можливі рівні напруженості конфліктів у таких варіантах: «друг — союзник — партнер — співробітник — суперник — противник» і т. ін. Французький дослідник Ж. Фове вирізняє такі рівні: «відносини співробітництва — відносини протидії — відносини суперечностей — непримиренні відносини». Американський політолог М. Амстутц включає в простір конфлікту такі етапи: напруженість — незгода — суперництво — суперечка — ворожнеча — агресивність — війна. Це необхідно для розуміння, наскільки реальним є редукація конфлікту, а також для того, щоб розмістити на певній шкалі наявний спектр особистостей чи організацій і визначити перспективу конфліктних відносин із ними. Для вирішення конфлікту існують і спеціальні конфліктологічні процедури: парламентські дебати, узгоджу-вальні комісії, громадський, арбітражний, третейський суди, адміністративний процес, кримінальне судочинство, конституційний суд.

Лекція №8

Тема лекції: Політична свідомість та політична культура суспільства.

План лекції

1. Сутність політичної культури.
2. Типи та функції політичної культури.
3. Політична свідомість: зміст, структура, типологія.
4. Сутність політичної ідеології її структура і функції.
5. Політична культура сучасної України.

Література

1. Бебик В.М., Головатый М.Ф., Ребкало В.А. Политическая культура современной молодежи. — К., 1996.
2. Лянина Т.В. Политическая реклама. — К.: Віра_Р, 2000. — 152 с.
3. Малькова Т.П., Фролова Н.А. Элиты: Проблемы и перспективы изучения. Массы, элита и лидер. — М., 1991.
4. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник. — П.: Генезда, 1997.— 400с.
5. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції, розвиток / Редкол. Ф.М. Рудич (голова) та ін. — К.: Вища школа, 1998.
6. Політологія. Кінець ХІХ — початок ХХ ст.: Хрестоматія / За ред. О. Семківа. — Львів, 1996.
7. Політологія в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. — 2003. — 1.
8. Політологія: наука про політику / За ред. Кремень В.І., Горлача М.І. — Київ-Харків: Фоліо, 2001.

Зміст лекції

Політична культура належить, поряд з політичною психологією й етикою, до найважливіших сторін гуманітарного виміру політики. Її можна визначити як позаінституціональну систему, що охоплює політичні традиції, політичні цінності й установки практичної політичної поведінки. Поняття політичної культури активно використовується в тих випадках, коли потрібно пояснити, чому ті самі політичні інститути по-іншому працюють у різних країнах, чому ті чи інші політичні новації і запозичення в одному місці прищеплюються легше, в іншому - сутужніше. Людина не є автоматично діючим механізмом, він завжди - активний інтерпретатор освоєваних ролей, що нав'язуються йому. Джерелом таких інтерпретацій і є культура. Політична культура, як і культура в цілому, виконує наступні функції:

- когнітивну (політичні знання);
- емоційну (політичні почуття);
- оцінну (політичні цінності й ідеали як основа політичних оцінок).

Характер політичної культури впливає на протікання політичного процесу в тій чи іншій країні, підвищуючи чи, навпаки, знижуючи імовірність узгодження різних групових інтересів, політичної передбачуваності, стабільності.

З погляду політолога, питання про культурний контекст пов'язаний із з'ясуванням значимості позаінституціональних аспектів політики: за діяльністю тих чи інших політичних суб'єктів, за фасадом інститутів проглядається присутність стійких традиційних архитипів чи "канонів", аж ніяк не завжди усвідомлюваних, але незмінно діючих. У досвіді модернізації виявлено, що навіть нові технології неможливо довільно пересаджувати на будь-який культурний ґрунт; так, будучи імпортованими, із Заходу на Схід, у країни, що розвиваються, вони дають помітно менший ефект, гірше "приживаються". Це тим більше справедливо щодо нових суспільних інститутів: імпортований ззовні парламентаризм, "імпортована демократія" залишають враження глибокої профанації. Тому вивчення культурного контексту стає вирішальною умовою успішності тих чи інших соціально - політичних нововведень і модернізацій. Політологія стає культурно - центричною: не обмежуючись дослідженням політичної системи як механізму, що вимагає взаємодії і припасованості своїх "деталей", вона аналізує умови інтеграції цього механізму в "метасистему" соціуму, де традиції і норми, цінності й взірці поведінки грають не меншу роль, ніж інтереси, що прагматично розуміються, і інструменти їхнього досягнення. Словом, у політиці, як і всюди, людина виступає в двох іпостасях: як істота, що переслідує практичні цілі, і як істота, що осягає "вищий зміст" буття. Таким чином, питання про політичну культуру, з одного боку, виступає як питання про спадщину, про традицію, у прямих чи перетворених формах, що впливають на політику, а з іншого боку, як питання про загальний життєорієнтуючих "зміст" і цінності. У політичному процесі завжди існують і зіштовхуються політичні ідеї двох основних типів: представницькі, що виражають інтереси і позиції різних груп суспільства (соціо професійних, регіональних, етичних і т.п.), і глобальні, конкуруючі на ринку політичних проектів "кращого майбутнього". Ці типи не є взаємозамінними; вони пов'язані відношенням додатковості. Якщо політика перетворюється в конкурс одних тільки глобальних світобудівних ідей, а представницькі функції виявляються подавленими, то це загрожує ідеократичним (теократичним) виродженням політичної культури, що втрачає здатність порівнювати "вищий зміст" із запитами людської повсякденності. Якщо ж ареал політичних ідей цілком заповнений формами представництва групових інтересів, то це чревато втратою ціннісної орієнтації; складається цілком прагматична політична культура, не здатна представити суще на суд належного, - культура, в якій гасне творча політична уява, звернена до майбутнього. Поряд із зазначеною дихотомією треба мати на увазі й іншу: у політиці ми маємо справу не тільки з "просторовими" формами детермінації, взаємодією і взаємообмеженням співіснуючих соціальних груп і груп тиску, але і з тимчасовою формою детермінації, з тиском минулого досвіду і традицій. Таким чином, культуролог у політиці виступає як герменевтик (грец. *Hermeneutic* - тлумачення, пояснення), що вирішує проблему контексту. Сьогодні, коли в Росії знову встало питання про культурну і цивілізаційну ідентичність, про місце між Заходом і Сходом, Північчю і Півднем, індустріальним і постіндустріальним суспільством, розуміння специфіки і перспектив її політичної культури здобуває особливе значення. Найбільш відомою

із сучасних класифікацій політичної культури є та, що запропонована американським політологом Г. Алмондом. Він розрізняє чотири типи політичної культури: англо-американську, континентально-європейську, доіндустріальну (авторитарно-патріархальну) і тоталітарну. Англо-американську культуру вирізняють наступні риси.

По-перше, вона є світською і прагматичною: політика тут виступає не в маніхейському вигляді непримиренної боротьби сил Добра і Зла (Прогресу і Реакції), а всього лише як зіткнення групових інтересів, кожний з яких має право на існування. І оскільки тут відкидається фаталістичний принцип певної колективної долі, воно давало про себе знати у звичній для нас теорії "непорушних історичних закономірностей", то політичний процес виступає як процедура відкриття реальних можливостей і впливу різних суспільних груп, а також як обмежник їхньої стихійної експансії.

По-друге, ця культура відрізняється гомогенністю: загальнонаціональним консенсусом із приводу деяких основних цінностей і правил гри, що не порушуються. Практичним тестом, що підтверджує наявність цієї ознаки, є та обставина, що тут не тільки партія-переможець визнає законність і справедливість правил гри, в якій вона перемогла, але і переможена партія теж, хоча саме їй це визнання дається сутужніше. Що дає переможеній стороні сили винести свою поразку і не кинутися на барикади, не вдатися до тактики чи терору тотального саботажу? У першу чергу, світськопрагматичне бачення реальності: переконання в тому, що в ході виборів зіштовхувалися не сили Добра і Зла, а всього лише "грішні" земні інтереси, кожний з яких законний. Далі, уявлення про те, що громадське життя не представляє гру з нульовою сумою, при якій благополуччя однієї сторони купується ціною знеболювання іншої. Нарешті, впевненість у тому, що політичні перемоги і поразки не є остаточними: варто просто потерпіти до наступних виборів. Ясно, що такій культурі далекий "есхатологічний романтизм": передчуття кінця світу, передодня "найбільших переворотів" і "остаточних розв'язок" історії. Цей тип ментально тяжіє до серединного часу, рівновіддаленого від варварської стихії «початку історії» і від кульмінаційної напруги її "пізньої години".

У просторовому відношенні ця культура центристська: її уособлює партія середини, що її в інших політичних культурах схильні вважати "знехтуваною". Електорат обох найбільших партій тяжіє до центру. Наприклад, республіканці, що представляють у США правий спектр, тяжіють до нього праворуч, а демократи, що представляють аналог європейського помірнього соціал-демократизму, - ліворуч. Тому і партійна політика балансує навколо центру: усякий зсув позицій у дусі правого чи лівого радикалізму загрожує політичним вакуумом; по краях політичного спектра масовий виборець "не водиться". В окремі моменти історії традиція центрризму може перерватися, в американській політичній лексиці це позначається як "зміна рубежів". Але якщо взяти довгостроковий масштаб, то домінанта політичного центрризму не викликає сумнівів. З цим пов'язана висока наступність різних періодів американської історії: прихід нової адміністрації, настільки ж близької до центру, як і попередня, не порушує розміреної ритміки, не породжує чекань «нового світу» і «нової людини»

Характеризуючи континентально-європейську політичну культуру, Алмонд указує на її змішаний чи перехідний - між традиційним і сучасним суспільством - характер. Поряд зі світським сприйняттям політики як боротьби групових інтересів, тут зберігає вплив її розуміння як боротьби ідеалів, зіткнення Добра і Зла. Ця традиція накладає свій відбиток на масове сприйняття політичного процесу як "боротьби титанів", як космогонії, що народжує нові світи. Електорат тут різко поляризує на лівих і правих при явній нечисленності центру. Тому і політичним лідерам не вигідно демонструвати центрризм, бо це загрожує втратою масової соціальної бази і народжує презирливе несприйняття по обидва боки. Тут мають шанс на перемогу тільки партії і коаліції з яскраво вираженою правою чи лівою домінантою. Тому і політичний час у континентальній культурі відрізняється вираженою циклічністю, переривчастістю. Кожна партія-переможець намагається почати національну історію "спочатку", "переграти" і переінакшити її. Таким чином, зіставлення англо-американської і континентально-європейської культур є досить змістовним, щоб бути прийнятим до уваги у нас, де виробляється стратегія політичної модернізації і зіставляються різні її моделі.

Політична соціалізація. У політиці індивід виступає як громадянин. Стати таким він може тільки у процесі взаємодії з іншими індивідами, політичними і неполітичними інститутами, із

суспільством у цілому. Кожне нове покоління застає світ таким, яким він був створений батьками і дідами. Як він увійде в цей світ? Як сприйме цінності і звичаї попередніх поколінь, як розпорядитися тим, що дісталось йому по праву спадкування? Чи зметуть спадкоємці, подібно варварам, побудований до них політичний будинок чи обживуть його кабінети? Це питання не довільні ні для політичної теорії, ні для політичної практики. Саме вона поставила перед політичною наукою проблеми наступності політичного розвитку, особливо актуальні за умов розширення масштабів політичної участі і залучення в політику все нових шарів населення. Для забезпечення наступності політичного розвитку і збереження цілісності суспільства при зміні поколінь варто зрозуміти, як здійснюється трансляція політичних цінностей і стандартів політичного життя від одного покоління до іншого, як відбувається становлення політичного суб'єкта. На це запитання покликана відповідати теорія політичної соціалізації. Американський політолог Т. Парсонс відзначав, що прихід кожного нового покоління можна порівнювати з навалюю варварів, і тільки процес соціалізації може забезпечити засвоєння норм гуртожитку цим "прибульцям". Політична соціалізація є невід'ємною частиною політичної культури. Вона являє собою особливий політико-культурний процес. Ще в 430 р. до н. е. Перикл стверджував: "Лише деякі можуть творити політику, але судити про неї можуть усі". І дійсно: судити "у даному випадку не важливо як" про політика можуть усі. Адже політика, так чи інакше, торкається інтересів всіх і кожного. Тому люди розуміють, що вони повинні мати хоча б самі загальні уявлення про світ політичного, про владу, про тих, хто приймає рішення, і хто несе відповідальність за їхнє виконання. Відповідно люди засвоюють, "усмоктують" у себе пануючу в даному суспільстві політичну культуру. Кожна окрема людина (вільно чи мимоволі) включається у процес владних відносин, поступово перетворюється в "політико-культурну істоту", що володіє цивільною і політичною самосвідомістю. Суть соціалізації взагалі складається із засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють їй функціонувати в якості повноцінного і повноправного члена суспільства.

Проблемі соціальної і політичної адаптації людини, сприйняття нею традицій і цінностей почала приділятися підвищена увага в 20-х рр. ХХ ст. (особливо адаптації етнічних груп у великих містах). Однак єдиного підходу до розуміння процесу політичної соціалізації вироблено не було. Так, класична теорія політичної соціалізації, розроблена чикагськими вченими під керівництвом Д. Істона, трактувала її як процес навчання людини спеціальним ролям, що їй необхідно виконувати у сфері політики. Більшість підтримуючих ці теорії учених (Л. Коен, Р. Ліптон, Т. Парсонс), природно, акцентували увагу на взаємодії людини з політичною системою і її інститутами. Інший авторитетний напрямок у політичній науці (М. Хабермас, К. Луман) розглядає політичну соціалізацію як акультурацію (тобто заснування людиною нових для себе цінностей), висуваючи, таким чином, на перший план внутріособистісні, психологічні механізми формування політичної свідомості і поведінки людини. Учені ж, що працюють у руслі психоаналізу (Е.Еріксон, Е.Фромм), головну увагу приділяють дослідженню несвідомих мотивів політичної діяльності (формам політичного протесту, контркультурного поведіння), розуміючи політичну соціалізацію як схований процес політизації людських почуттів і уявлень. Ученими марксистського чи діалектико-критичного напрямку розглядаються процеси соціалізації у великій мірі з погляду індивіда чи групи, чий проблеми повинні бути реалізовані всупереч домаганням на володарювання з боку політичної системи. Вони відкидають різницю між загальною і політичною соціалізацією, оскільки за цим ховається штучне відділення індивіда від держави і суспільства. Виходячи із суспільної обумовленості людини, марксистська наука зосереджує увагу на процесі відчуження особистості як найважливішої проблеми індустріального суспільства.

Незважаючи на розходження в підходах, більшість учених усе-таки сходяться в тому, що найважливішими функціями політичної соціалізації є досягнення особистістю умінь орієнтуватися в політичному просторі і виконувати там визначені владні функції. У цьому змісті політична соціалізація являє собою як би двоєдиний процес: з одного боку вона фіксує засвоєння особистістю певних норм, цінностей, рольових чекань та ін., необхідних політичній системі, а з іншого боку - демонструє, як особистість вибірково освоює ці традиції і уявлення, закріплюючи їх у тих чи інших формах політичного поведіння і впливу на владу. А з цього

у свою чергу, впливає, що вплив суспільства на політичні якості особистості, а також контроль за ходом політичної соціалізації обмежуються внутрішніми переконаннями і віруваннями людини.

При цьому існує вузьке і широке розуміння політичної соціалізації. У вузькому розумінні - це свідоме і цілеспрямоване впровадження політичних цінностей, переконань, навичок і т.д. Дане завдання виконують в основному офіційні і напівофіційні установи, інститути, організації. Вони мають на меті створення сприятливих умов для прийняття людьми пануючого соціального порядку. У широкому змісті політична соціалізація - це вся система політичного навчання, формального і неформального, цілеспрямованого і непередбаченого, - на всіх етапах життєвого циклу. Така система містить у собі не тільки суцільно політичне, але і неполітичне навчання, що позначається на політичній поведінці і політичних установках людей.

Набір політичних знань, умінь і навичок людини, насамперед, залежить від його суб'єктивного стану і виконуваних у політиці ролей (оскільки, приміром, лідер і рядовий виборець не можуть керуватися тими самими зразками політичного поведіння), а також від діяльності основних агентів політичної соціалізації: родини, системи освіти, політичних інститутів, релігійних і суспільних об'єднань, засобів масової інформації. Дія цих трьох перемінних політичного процесу і визначає розходження первинного і вторинного етапів політичної соціалізації.

Первинна політична соціалізація характеризує первісне (звичайно з 3 - 5 років) сприйняття людиною політичних категорій, що поступово формують у нього вибірково-індивідуальне відношення до явищ політичного життя. На думку вчених Д.Істона і І.Деніса, тут необхідно розрізнити чотири аспекти процесу соціалізації: безпосереднє «сприйняття» дитиною політичного життя, інформацію про яку він черпає з оцінок батьків, їхніх відносин, з реакцій і почуттів; "персоналізація" політики, в ході якої ті чи інші фігури, що належать до сфери влади (наприклад, президент, поліцейський, яких він часто бачить по телевізору чи біля свого будинку), стають для нього зразками контакту з політичною системою; "ідеалізація" цих політичних зразків, тобто утворення на їхній основі стійких емоційних відносин до політики; "інституціоналізація" знайдених властивостей, що свідчать про ускладнення політичної картини світу дитини чи його переходу до самостійного, надособистісного бачення політики.

У цілому особливості первинного етапу політичної соціалізації полягають у тому, що людині доводиться адаптуватися до політичної системи і норм культури, бо ще немає розуміння їхньої сутності і значення. Тому для виключення в майбутньому аномальних, антисоціальних форм поведіння необхідно дотримуватися визначеної послідовності у застосуванні механізмів передачі дитині політичних норм і минулого досвіду. Зокрема, для збереження природного характеру включення його в політичний світ кращі ті соціальні форми, де політична інформація нерозривно поєднана з авторитетом учителя, прикладом діяльності старших і ні в якому разі не містить жорстоких ідеологізованих зразків і понять. Тільки на цій основі дитячу свідомість, що розвивається, можна підкріплювати імперативними судженнями й оцінками, а згодом і аксіологічними нормами і представленнями (цінностями, ідеалами, принципами).

Вторинна політична соціалізація характеризує той етап діяльності людини, коли він освоює прийоми переробки інформації і здійснення ролей, здатний протистояти груповому тиску і висловити свою здатність до індивідуального перегляду ідеологічних позицій, переоцінки культурних норм і традицій. Таким чином, головну роль тут відіграє так звана зворотна соціалізація, що характеризує вплив самої людини на добір і засвоєння знань, норм, прийомів взаємодії з владою. У силу цього вторинна соціалізація виражає безупинну самокорекцію людиною своїх ціннісних представлень, кращих способів політичного поведіння й ідеологічних позицій.

Очевидно, що політична соціалізація має свій особливий механізм. Він функціонує на трьох рівнях. Перший рівень - соціальний. Це рівень суспільства в цілому. На ньому людина залучає в політику під тиском важливих проблем, з якими зіштовхнулося все суспільство. Наприклад, залучення людей у масові суспільно-політичні рухи відбувається під тиском глобальних проблем сучасності, у тому числі й екологічних. Політизація людей може бути обумовлена і

загостренням безробіття, корумпованістю влади, розгулом злочинності, погіршенням якості і рівня життя.

Другий рівень - соціально-психологічний. Справа в тому, що людина політично соціалізується в складі не тільки великих соціальних груп (родина, друзі, товариші по шкільному класу чи студентській групі, колектив по роботі). Тому його політична соціалізація багато в чому сприяє міжособистісному спілкуванню. У ході такого спілкування вона піддається вселянню і впливу співрозмовників. Через спілкування багато в чому відбувається його політична самоідентифікація (самосприйняття)

Міжособистісні відносини, крім того, багато в чому сприяють і навчанню людини, її орієнтації в політичній дійсності і політичних проблемах.

Третій рівень - внутріособистісний. На цьому рівні політична соціалізація відбувається через інтереси людини, її потреби, мотиви, установки і ціннісні орієнтації. Саме вони відіграють значну роль у формуванні політичної свідомості людини. Саме вони багато в чому керують його політичною поведінкою.

Політична культура суспільства, щоб стати частиною свідомості людини і вплинути на формування її політичних переконань, повинна бути "пропущена" через її індивідуальні потреби. Інакше відповідна інформація про політичну дійсність лише "сковзає" по поверхні людської свідомості.

Нарешті, особливості і зміст процесу політичної соціалізації залежать і від цілого ряду факторів. Ці фактори можна розмежувати на політичні і неpolітичні. До основних політичних факторів відносяться: характер і тип державного устрою; політичний режим; політичні інститути, партії, організації і рухи. До неpolітичних факторів відносяться: родина; група однолітків; навчальні заклади; робота; культура, мистецтво, література; засоби масової інформації; національні традиції.

Обидві групи факторів тісно взаємодіють один з одним. Адже в реальному житті людини політичні і неpolітичні явища взаємопереплетені. Політичного значення для людини нерідко набувають фактори, на перший погляд ті, що не стосуються до політики. Наприклад, праця, характер взаємин людини і природи й ін. Тут багато чого залежить від ролі і місця неpolітичних факторів у внутрішній і зовнішній політиці держави щодо суспільства й інших держав.

Дослідження, проведені в різних країнах, дозволили виділити найбільш характерні зразки, стандарти взаємодії індивіда і влади, у результаті якого здійснюється наступність політичного розвитку, передача політичних цінностей від одного покоління до іншого. Західні політологи виділяють кілька типів політичної соціалізації. Гармонійний тип політичної соціалізації характерний для британо-американської культури. Наявність культурно-однорідного середовища, зрілих демократичних традицій забезпечують діалог індивіда і влади. І влада, і індивід прихильні до загальноприйнятих ідеалів, норм і цінностей, що дозволяє новим поколінням безболісно входити в політичне життя.

Плюралістичний тип політичної соціалізації переважає в країнах Західної Європи. Вхідження в політику кожного нового покоління відбувається тут в умовах різнорідних субкультур. Тому спочатку політична соціалізація індивіда здійснюється в рамках цінностей і ідеалів конкретної етично культурної групи. Однак культурне, релігійне, етнічне різноманіття не заважає представникам різних груп знаходити загальну мову, досягати консенсусу щодо головних політичних цінностей, що випливають з установок ліберальної цивілізації (воля, приватна власність, індивідуалізм, права людини і т.д.). Незважаючи на розколотість культури, влада й індивід приходять до згоди, тому що не тільки влада, але й індивіди обмежені зобов'язанням підкорятися загальноприйнятим правилам. Автономія особистості припускає здатність індивіда до самоорганізації, постійного і всебічного коректування поведінки. Конфліктний тип політичної соціалізації властивий суспільствам "третього світу". Убогість більшості населення, різноманіття кланових, племінних, родових цінностей утруднюють досягнення згоди між владою і носіями різних цінностей. Політична соціалізація протікає тут на тлі жорстокої боротьби між носіями різних субкультур, звідси високий ступінь політичного насильства. Гегемоністський тип політичної соціалізації припускає включення в політику нових поколінь винятково на основі цінностей якого-небудь класу, релігії, політичної

ідеології. Цей тип політичної соціалізації характерний для закритих політичних систем, що не визнають цінностей інших систем. Саме цей тип політичної соціалізації донедавна існував в Україні. Протягом десятиліть всі інститути соціалізації: родина, дошкільні установи, школи, вузи, дитячі і молодіжні організації, профспілки, АПУ являли собою механізми єдиної системи, що трансформувала офіційні політичні цінності у внутрішню структуру особистості. Однак неминуче розширення контактів із закордонними країнами, розвиток засобів масової інформації ("вражі голоси") пробивали пролом за проломом у системі політичного виховання радянського суспільства. Отримання Україною незалежності, становлення нової соціально-економічної і політичної системи супроводжувалося ліквідацією колишніх механізмів політичної соціалізації, а становлення нової моделі наштовхується на ряд протиріч. Наприклад, стара система цінностей відкидається істеблшментом, але аж ніяк не всім суспільством. У той же час політичні цінності демократичного суспільства не знаходять підтримку в широких шарів населення.

Навіть у країнах зі стабільною економікою і стійкими структурами влади продумана і послідовна система прилучення особистості до політичних цінностей, у якій всі інститути соціалізації доповнюють один одного, час від часу дає збій. У сучасній Україні, де немає згоди навіть щодо цілей виховання, агенти політичної соціалізації сповідають різні політичні переваги, поставлені в ситуацію виживання, родина, школа не відмовляють істотного впливу на формування політичних переваг дитини. Ріст соціальної нерівності, разрыв між словом і повсякденною практикою, усвідомлення безперспективності в професійній області супроводжується байдужістю й апатією стосовно політичних і інших суспільних установок. Неефективність влади в рішенні соціально-економічних проблем, руйнування систем доступного вищого утворення, охорони здоров'я негативно діють на умонастрій людей. Скандали у вищих ешелонах влади, у яких головними фігурами стають экс-прем'єри, очевидна корумпованість владних структур на обласному і місцевому рівнях сприяють відчуженню населення від політики. У молоді формується стійке негативне відношення до політичної влади взагалі. У такій ситуації політичні позиції багато в чому визначаються економічним становищем соціальних груп.

Таким чином, для процесу політичної соціалізації сьгоднішньої України характерні дві суперечливі тенденції: розширення можливості політичної участі особистості і груп у результаті демократизації суспільства; ріст політичної апатії, відчуження великого числа населення в результаті падіння їхнього життєвого рівня, втрати соціального статусу і невір'я в можливість політичної влади забезпечити відновлення країни. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що політична соціалізація є надзвичайно складним і різноспрямованим політико-культурним процесом. Її роль і місце в політичній культурі суспільства важко переоцінити. Завдяки саме політичній соціалізації людина послідовно стає не тільки особистістю, але і громадянином; не тільки об'єктом, але і суб'єктом політики, а багато в чому і її творцем.

Лекція №9

Тема лекції: Світова політика та глобальні проблеми сучасності.

План лекції

1. Міжнародні відносини та зовнішня політика.
2. Глобалізація і сучасні проблеми.
3. Міжнародні організації.
4. Україна в системі міжнародних відносин.

Література:

1. Держава і суспільство. Підручник./За ред.. Колодій А.К.: Ельга. – Н., 2000. – 548 с.
2. Політологія в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. – 2003. – 1.
3. Політологія: історія та методологія / Андрущенко В.П., Антоненко В.Г., Ануфрієв Л.О. та ін.

За ред. Ф.М.Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2000.

4.Політологія: навч. посібник./Під ред.. Сазонова М.І. – Харків: Фоліо, 1998. – 735 с.

5.Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник. – П.: Генета, 1997.– 400с.

6.Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції, розвиток / Редкол. Ф.М. Рудич (голова) та ін. – К.: Вища школа, 1998.

7.Політологія. Кінець XIX – початок XX ст.: Хрестоматія / За ред. О. Семківа. – Львів, 1996.

8.Політологія. Навчально-методичний посібник. Політична система країн світу / За заг.ред. проф. В.Ю. Пушкіна – Дніпропетровськ: НГУ, 2003.

9.Політологія в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. – 2003. – 1.

Зміст лекції

Міжнародні відносини та зовнішня політика. Сукупність політичних, економічних, соціальних, правових, дипломатичних, військових, гуманітарних, ідеологічних, культурних та інших зв'язків між суб'єктами, які діють на світовій арені, називають міжнародними відносинами. Цими суб'єктами є окремі індивіди, держави, органи державної влади, міждержавні об'єднання, неурядові організації – національні, регіональні, глобальні. Значну роль у міжнародних відносинах сьогодні відіграють транснаціональні корпорації. Сукупність подій, які розгортаються в політичній сфері міжнародних відносин, утворюють світовий політичний процес. Попри стрімке збільшення кола суб'єктів міжнародної політики, найважливішим її суб'єктом залишається держава. На неї припадає лівова частка міжнародних договорів. Саме держави є суб'єктами створення більшості міжнародних організацій. Діяльність держави на міжнародній арені, яка регулює її відносини з іншими суб'єктами міжнародних відносин, називається зовнішньою політикою. Вона включає цілі, які переслідує держава (зовнішньополітичний курс), та безпосередні дії. В сучасних державах функціонує система органів влади, відповідальних за розробку та реалізацію зовнішньої політики. Як правило, базові її засади формулюються парламентами або главами держав (президентами, монархами). Розробка плану дій на зовнішньополітичній арені є прерогативою уряду або апарату глави держави. В структурі уряду є спеціальний орган, відповідальний за розробку та реалізацію дій в сфері зовнішньої політики. Як правило, це Міністерство закордонних справ. В сфері своєї компетенції здійснювати дії на зовнішньополітичній арені зобов'язані інші центральні органи державної влади. Так, міністерства економіки ведуть переговори та укладають угоди щодо економічної взаємодії з іншими суб'єктами міжнародних відносин, міністерства фінансів здійснюють запозичення на світових ринках тощо. Те саме стосується й регіональних органів влади. Вони укладають угоди щодо міжрегіонального економічного, культурного співробітництва тощо. Важливу роль у формуванні та реалізації зовнішньої політики відіграють парламентські органи. В структурі парламентів діють комітети (комісії), відповідальні за сфери зовнішньої політики, національної безпеки тощо. Вони не лише розробляють закони, а й здійснюють контроль за діями органів виконавчої влади. Крім того, парламенти в цілому та його робочі органи вступають у відносини з парламентами інших держав. Вплив на формування та реалізацію зовнішньої політики здійснюють політичні партії, громадські організації, фінансово-промислові групи тощо. Положення держав в системі міжнародних відносин, їх здатність впливати на світовий політичний процес визначає низка чинників. До політичних ресурсів зовнішньополітичної діяльності держави відносять насамперед дипломатію – офіційну діяльність держави в особі спеціальних інститутів і за допомогою спеціальних заходів, прийомів, методів, припустимих з позицій міжнародного права. Дипломатія здійснюється у вигляді візитів, переговорів, конференцій, підготовки і підписання угод, дипломатичного листування, участі в міжнародних організаціях. В сукупності зовнішньополітичних ресурсів держави значне місце посідає військовий потенціал, що включає збройні сили, їх чисельність, технічне оснащення, морально-психологічний стан, досвід бойових дій, наявність військових баз, володіння зброєю масового знищення. Військова потужність використовується як засіб прямого та непрямого впливу. До цієї групи ресурсів слід також віднести географічне положення країни. Так, одним з чинників перетворення США на світового лідера в Першу світову війну була не лише військова могутність, а й знаходження осторонь театру воєнних дій. Поразка Німеччини в обох світових війнах була зумовлена,

зокрема, необхідністю воювати на два фронти. У політичній науці виникла ціла школа, яка досліджує вплив на між-народну політику географічного положення. Це школа геополітики. Автором терміну «геополітика» є Р. Челлен (1846-1922), його послідовниками – А. Мехен, Г. Маккіндер, Н. Спайкмен, К. Хаусхофер. Центральне місце в детермінації міжнародних відносин, в які вступає держава, геополітика відводить географічному положенню. В сучасній геополітиці головними факторами визнаються не стільки територія у вузькому значенні, скільки простір – не лише місце розташування держави, клімат, топографія, наявність природних ресурсів, доступ до морів та океанів, а й, як наслідок, соціокультурні особливості. Еволюція поняття простору в геополітиці є проявом прагнення подолати головний недолік цієї моделі міжнародних відносин – абсолютизацію одного з компонентів світової політики. Важливим ресурсом зовнішньої політики держави є ставлення до неї еліт та населення країни. Високий рівень підтримки зовнішньополітичного курсу сприяє його реалізації і навпаки. У 2005-2009 рр. державне керівництво України виявилось неспроможним реалізувати курс на входження до НАТО, що було викликано розколом в еліті з цього питання та низьким рівнем підтримки ідеї вступу до НАТО в суспільстві (20-25%). Важливим фактором досягнення зовнішньополітичних цілей є економічний потенціал. Економічні переваги країни, що застосовуються у зовнішній політиці, чисельні. Це не лише загальні обсяги виробництва та зовнішньої торгівлі, технологічна оснащеність. Такі переваги можуть забезпечувати низька собівартість (як це відбувається з продукцією Китаю), природні ресурси («газова» експансія Росії), спеціалізація на певних ринках. Отже, однією з передумов використання економічного потенціалу є обіймання країною певної ніші в міжнародному поділі праці. Інформаційні ресурси країни включають арсенал засобів масової інформації, пропаганди та агітації. За їх допомогою формується позитивний образ держави, а в разі необхідності – негативний образ противників. Інформтехнології є одним з найважливіших чинників діяльності не лише держави, а й соціальних груп, які за їх допомогою артикулюють інтереси, впливають на рішення урядів та міжнародних інституцій. Інформресурси можуть нівелювати переваги, які надають інші ресурси зовнішньої політики. Досить згадати ситуацію у вересні 2001 р., коли фанатично налаштована організація за допомогою ЗМІ контролювала певний час світові політичні процеси. Прикладом цього стала й діяльність інформресурсу Wikileaks, яка нівелювала багаторічні зусилля дипломатії багатьох країн. Досягнення в сфері науки, культури і спорту завжди були предметом гордості народів, викликали симпатії з боку світової громадськості. Тому вони також належать до важливих ресурсів зовнішньої політики. Вплив особистостей політичних лідерів, їх особистого спілкування на прийняття політичних рішень величезний. Цим зумовлена увага до самітів керівників провідних країн. Роль особистості політика зростає на тлі зростання впливу в цілому окремого індивіду на міжнародну політику. Останніми десятиліттями сфера зовнішньої політики відчуває на собі суттєвий вплив внутрішньополітичних процесів, зміни самої сутності держави. Тривалий час вважалося, що цілі зовнішньої політики визначаються необхідністю створення сприятливих умов для внутрішньополітичного, економічного, соціального тощо розвитку країни. Віддзеркаленням цього стала поява методологічних підходів до аналізу зовнішньої та міжнародної політики, насамперед марксистського та теорії політичного реалізму. Марксистська концепція базується на класовому підході до аналізу світових проблем, вивченні зовнішньої політики як продовження внутрішньої, розгляді міжнародних відносин в кожному епоху згідно з закономірностями розвитку суспільно-економічних формацій. Автором теорії політичного реалізму, яка й сьогодні є популярною у вітчизняній науці, був Г. Моргентау. Міжнародну політику «реалісти» розуміли як боротьбу держав за владу. Реалісти вважали, що в міжнародній політиці виражаються національні інтереси, останні є потребою поступального розвитку держави, яка відображена в діяльності суб'єктів. Українські дослідники визначають національні інтереси як систему відносин, яка поєднує потреби функціонування та розвитку нації як єдиного організму (М. Головатий). Національні інтереси, вважають «реалісти», 182 включають «інтереси національної безпеки», «національні економічні інтереси», «інтереси підтримки світового порядку». Боротьба за їх реалізацію дозволяє державі зайняти становище, що відповідає її силі. Події другої половини ХХ ст. змушують піддати сумніву теорію політичного реалізму. Розглянемо це на конкретному прикладі. В ході останньої війни США

в Іраку підряди на розробку нафтових родовищ Іраку отримала компанія *Hulliburton*, одним з очільників якої до обрання віце-президентом США був Р. Чейні. Інтереси компанії полягали в отриманні прибутків від видобутку і не мали безпосереднього зв'язку з тим, що розуміли під національними інтересами США (наприклад, з нафтозабезпеченням США або контролем над ціною на нафту на світовому ринку – в цьому контексті не було різниці, розроблятимуть родовища *Hulliburton* чи інша компанія). Відтак, зовнішня політика США в Іраку перетворюється на інструмент реалізації інтересів транснаціональної корпорації. Можна навести аналогічні приклади щодо інших держав, але наведеного досить, щоб зробити висновки щодо еволюції сфери зовнішньої політики. В умовах, коли за державну владу борються угруповання, які мають інтереси не лише в політичній, а й економічній, соціальній, духовній та інших сферах, і ці інтереси не обмежуються кордонами держав, а поширюються на інші регіони світу, зовнішня політика стає інструментом цих угруповань. Вона не пов'язана зі створенням сприятливих зовнішньополітичних умов для внутрішнього розвитку країни, а спрямована на задоволення інтересів цих угруповань, зокрема й на міжнародній арені. При цьому поняття національні інтереси зазнає трансформації, стає наслідком нав'язування корпоративних інтересів органам державної влади. А оскільки в сучасних державах на органи влади, відповідальні за зовнішню політику, впливають різні політичні угруповання, то національні інтереси в певному співвідношенні акумулюють їх інтереси. Ці політичні реалії віддзеркалюються в модерністських концепціях міжнародної політики, які виникли на противагу теорії реалізму. Якщо реалісти розглядають держави як цілісні одиниці, що визначають свій курс на основі національних інтересів, то модерністи – як системи, схильні до зовнішніх та внутрішніх впливів. Дж. Розенау називає такі чинники зовнішньої політики: індивідуальні (якості, таланти, досвід політичних діячів); рольові (поведінка державних діячів, зумовлена виконанням політичної ролі, що не залежить від особових характеристик); урядові; неурядові аспекти спілкування (цінності суспільства, його згуртованість, рівень економічного розвитку тощо); зовнішні (географічна реальність, стабільність в країнах, які є об'єктами зовнішньої політики даної держави тощо). На думку Дж. Розенау, головним завданням зовнішньої політики є політичне (на рівні державної влади) посилення можливостей національного суспільства з підтримки постійного контролю над його зовнішнім оточенням. Якщо з традиційної точки зору загроза силою вважається найефективнішим засобом зовнішньої політики, то модерністи акцентують увагу на стимулюванні/перешкоджанні розвиткові співпраці.

Глобалізація Для визначення сутності міжнародних відносин вживається поняття глобалізації. Концепція глобалізації виникла у ХХ ст. та з часом перетворилася на метатеорію. Серед нових концепцій В.М. Бебик виокремлює «оптимістичний лібералізм» Ф. Фукуями, «консервативний оптимізм» С. Хантінгтона, «новий світовий порядок» Г. Кіссінджера, «американські шахи» З. Бжезінського, ліберальний антифундаменталізм Д. Сороса тощо. В науці відсутнє єдине, усталене визначення поняття глобалізації, але це не означає, що відсутнє взагалі співпадіння думок з цієї проблеми. Більшість вчених визнають, що глобалізація означає становлення єдиної системи фінансово-економічних, суспільно-політичних і культурних зв'язків на основі найсучасніших засобів інформатики і телекомунікацій і втягування більшої частини людства в цю систему (О. Вебер). Відтак, по-друге, дослідники погоджуються, що передумови глобалізації виникли в сфері економічного та технологічного розвитку. Йдеться про розвиток міжнародної торгівлі, яке призводить до виникнення системи вільного обігу фінансових капіталів. З іншого боку, йдеться про розвиток комунікативних технологій, які створюють передумови не лише для обігу капіталів, а й для інших комунікацій між суб'єктами соціальної дії. По-третє, виокремлюють виникнення глобальних проблем, які не лише стосуються більшої частини країн, а й не можуть бути вирішені розрізненими зусиллями країн чи регіонів. Їх розв'язання залежить від прийняття спільних рішень та спільної їх реалізації. По-четверте, усі дослідники сходяться на положенні щодо зростання кола учасників міжнародної політики, зокрема, вони констатують зростання ролі міжнародних та міждержавних організацій, транснаціональних корпорацій та транснаціональних банків тощо. Щодо розбіжностей між дослідниками, то вони виникають з інших питань. По-перше, щодо динаміки ролі держави у міжнародній політиці. Деякі вчені, зокрема, досить значна

частина вітчизняних дослідників, говорять про зменшення ролі держави та виникнення нових владних інститутів на наднаціональному рівні. Інші не поспішають приєднатись до цієї думки, акцентуючи на тому, що держава залишається єдиним суб'єктом, який має право укладати міжнародні договори про війну та мир, який є засновником міжнародних організацій тощо. Друга розбіжність стосується уніфікації/фрагментації ціннісних орієнтацій людства. Якщо одні дослідники, навіть ті, хто відмовився від концепції вестернізації (тобто сприйняття західних стандартів), звертають увагу на уніфікацію життя під тиском технологічного розвитку, то інші вважають, що глобалізація супроводжується фрагментацією людства. Ці розбіжності віддзеркалюють реальні суперечності глобалізації. Як зауважують деякі російські дослідники, хоча «замах на державний суверенітет – одне з принципових положень сучасної теорії міжнародних відносин», але «цей замах є вельми вибіркоким, оскільки, виступаючи за доступ до ресурсів усього світу, західна еліта робить все для зміцнення політичних можливостей власних держав...». Як зазначено у річному звіті Світового банку за 2001 р., глобалізація є поєднанням двох тенденцій – інтернаціоналізації та локалізації. Доцільно згадати визначення глобалізації Д. Гелда, який вважає, що вона означає посилення взаємозв'язків не лише між державами і суспільствами, а й всередині них. Відомий соціолог Е. Гідденс зауважує, що «глобалізація не тільки тягне догори, а й штовхає донизу, справляючи новий тиск на місцеву автономію». Д. Белл вважає, що нації стають не лише замалими для вирішення великих проблем, а й завеликими для розв'язання дрібних. Розуміння сутності глобалізації не можна зводити до поглиблення економічної взаємозалежності, формування світового господарства як єдиного транснаціонального господарства, але недооцінювати економічну складову глобалізації не варто. Його формування є результатом неоліберальної політики, яка полягає у проникненні ринкових відносин у всі сфери, наслідком чого стало формування певного культурного поля. На товар перетворюються не лише матеріальні, а й нематеріальні результати людської праці. Інакше кажучи, незалежно від того, на яких континентах живуть люди, вони не лише п'ють каву з однакових пластикових келихів, крокують в однаковому гумовому взутті, користуються однаковими олівцями та однаковим програмним забезпеченням, вони також дивляться однакове кіно, читають однакові книжки, слухають однакову музику (принаймні це однакове стає доступним). Будь-який товар – це дотик уречевленої праці великої кількості виробників, які працюють на підприємствах не лише різних країн, а й різних континентів. Інформаційно-комунікативні технології змінили не лише сприйняття відстані, а й сприяли скороченню культурних дистанцій. Врешті-решт засвоюються та формуються не лише однакові знання та уявлення про свободу, рівність, права людини тощо, а й про те, що є добрим, а що поганим. Сучасні технології створюють нові можливості для засвоєння однакових культурних зразків, формування загальних ціннісних орієнтацій та настанов. Не треба їх зводити до вестернізації. В західних суспільствах поширюються східні релігії та філософські вчення, елементи східної та африканської естетики тощо. Глобальні інформаційні мережі дають змогу мільйонам людей бути присутніми водночас тут і разом, створювати у своїй уяві певну спільноту і ототожнювати себе з нею. Конструюються ідентифікації з спільнотами, ширшими за національні (приклади – спостереження за чемпіонатами світу з футболу, голосування на пісенному конкурсі «Євробачення» тощо). І. Петров, вважає, що локальне є найважливішим аспектом глобального, а глобалізація – це «інформаційна стиковка, з'єднання, синтез, тісні зв'язки різних культур, їх взаємна толерантність». Тобто глобалізація не є створенням культурно гомогенного світу, вона створює зв'язки, завдяки яким надає нового значення локальним культурам. Глобалізація полягає у співіснуванні протилежних тенденцій – універсалізації та фрагментації, співіснуванні доцентрових та відцентрових процесів. Проявом фрагментарності світу є зростання суб'єктів світового політичного процесу. З одного боку, це проявляється у зростанні ролі окремої людини, різних груп, відстоюванні інтересів, які перетинають державні кордони. З іншого – зростає кількість держав, зокрема й в Європі (колишні республіки СРСР, Югославії, Косове, Абхазія, Південна Осетія). Зростає й кількість та роль неурядових організацій. Кількість останніх, які мають консультативний статус при Економічній і Соціальній Раді ООН, зросло з 41 у 1946 р. до 2236 у 2002 р. Третина з них знаходиться в Африці, Латинській Америці, Азії. Процес трудової імміграції в розвинутих країнах свідчить

про настанову до поселення групами, створення громад, збереження та активного відстоювання мови та традицій на нових територіях, незалежно від отриманих економічних можливостей. Створення «культурних островів» навіть в мегаполісах та їх відтворення упродовж поколінь та підживлення новими мігрантами зовсім не свідчить про прагнення стати частиною єдиної соціокультурної спільноти. Відцентровий процес проявляється в поляризації доходів у світовому масштабі. Основні переваги від глобалізації отримують розвинуті країни («золотий мільярд»). У цих країнах переважають багаті демократії, в яких рівень життя пересічного громадянина вельми високий, тривалість життя не менше 74 років. Такого добробуту країна може добитися лише завдяки високорозвиненій наукоємній економіці. Країнам, які не потрапили до кола розвинутих, але складають абсолютну більшість та володіють ресурсами, загрожує сировинно-колоніальний статус. Вони стають об'єктом боротьби розвинутих країн за перерозподіл ресурсів. Прогнози щодо переходу від біполярної системи міжнародних відносин до однополярної зі світовим лідерством США або до системи колективного лідерства США, Західної Європи та Японії залишилися історією. Сьогодні сформувалися три основні центри політичного впливу – США, Євросоюз та Китай, кожен з яких демонструє активну стратегію щодо перерозподілу влади в міжнародних відносинах. Посилюється вплив на світові процеси з боку Індії, Росії, «азійських тигрів», зростає роль регіональних об'єднань. Постає багатополосний світ, який є складним, але надає шанс кожному знайти краще місце в ньому. Глобальні проблеми людства є важливим фактором об'єднання світової спільноти з метою їх розв'язання. Сучасного значення поняття «глобальні проблеми» набуло в кінці 1960-х років. Тоді ж сформувався новий науковий напрям – глобалістика. Вчені – глобалісти виділили серед загальнолюдських проблем такі основні групи глобальних проблем: – накопичення і вдосконалення зброї масового знищення, міжнародний тероризм; – порушення екологічної рівноваги, пов'язане з інтенсифікацією господарської діяльності людини, збільшенням чисельності населення, його прагненням до поліпшення добробуту тощо; – зростання потреби в енергії та сировині. Дефіцит ресурсів посилюється, геологічні умови їх видобутку погіршуються. Як наслідок, посилюється боротьба за контроль над ресурсами, за їх перерозподіл; – небезпечні хвороби та шкідливі пристрасті – серцево-судинні та онкологічні захворювання, СНІД, алкоголізм, наркоманія; – розподіл світу на полюси добробуту та демократії, з одного боку, війни і тиранії – з іншого. Більшість людства живе на полюсі, де переважає бідність, голод, нестача питної води. Ці проблеми посилюються невідповідністю у співвідношенні між демографічним зростанням населення та динамікою продуктивних сил.

Міжнародні організації Чисельність міжнародних організацій постійно зростає. Ця тенденція пов'язана, по-перше, зі зростанням глобальних проблем, по-друге, з вдосконаленням технологій комунікації. Міжнародні організації охоплюють різні аспекти міжнародних відносин – політичні, економічні, культурні тощо. Їх суб'єктами є держави, окремі органи державної влади, органи регіональної влади, неурядові організації. В структурі міжнародних організацій створюються органи, які управляють поточною їх діяльністю. Ці органи можуть бути колегіальними та включати представників держав або вони можуть складатися з спеціально обраних (призначених) осіб, які мають представляти спільні інтереси членів цих організацій. Враховуючи зазначене, міжнародні організації можна класифікувати за кількома критеріями. Залежно від географії учасників та впливу самих організацій можна виокремити глобальні, регіональні, субрегіональні тощо. З точки зору сфери відповідальності виділяються ті, у компетенції яких перебувають питання політичної, військової, економічної, фінансової, культурної взаємодії або взаємодії в декількох з названих сфер. Залежно від учасників є організації міждержавні, міжрегіональні, неурядові тощо. Нарешті, залежно від механізмів взаємодії розрізняють, зокрема, міждержавні та наддержавні організації. Нижче наведені характеристики найвпливовіших організацій. Найвідомішою у системі міжнародних відносин є Організація Об'єднаних Націй (ООН). Це глобальний механізм багатосторонньої взаємодії держав для підтримки миру та безпеки, розвитку співробітництва, сприяння економічному і соціальному прогресу. ООН була створена у 1945 р. До її структури входять: Генеральна Асамблея (головний дорадчий, директивний та представницький орган); Рада Безпеки (15 держав, з них 5 постійних – США, Росія, Великобританія, Франція, Китай – та 10

тимчасових, що обираються на 2 роки; несе головну відповідальність за мир та безпеку – вводить санкції, направляє миротворчі війська); Генеральний Секретар (керує поточною діяльністю, обирається на 5 років); Міжнародний суд ООН (розглядає питання територіальних суперечок, незаконного використання сили); Комітет з прав людини; Економічна та Соціальна рада; спеціалізовані установи (ЮНЕСКО – організація з питань освіти, науки та культури; Всесвітня організація охорони здоров'я тощо). Хоча сьогодні членами ООН є 192 держави, що, на перший погляд, свідчить про те, що вона досягла практично повної універсальності, ефективність ООН нині піддається сумніву. Свідченням цього є конфлікти останнього десятиліття на Балканах, в Іраку тощо, де ООН поступалася ініціативою іншим суб'єктам міжнародних відносин. Справа в тому, що рішення Генеральної Асамблеї ООН, які ухвалюються більшістю, не є обов'язковими, натомість орган, рішення якого є обов'язковими – Рада Безпеки – часто не може прийняти рішення, оскільки будь-який з постійних членів, навіть якщо він опиняється в меншості, може накласти вето на рішення Ради. Це та деякі інші особливості призводять до того, що ООН не спроможна відігравати функції «глобального поліцейського» в найгостріших ситуаціях. Незначна й її роль в сфері економічної взаємодії. У 1945 р. виник Міжнародний валютний фонд (МВФ). В його основу була покладена ухвалена у 1944 р. на Бреттон-Вудській конференції хартія з валютно-фінансових питань. Метою створення МВФ було сприяння розвитку міжнародної торгівлі й валютного співробітництва шляхом встановлення норм регулювання валютних курсів і контролю за їх дотриманням, багатобічної системи платежів й усунення валютних обмежень, а також для надання кредитів своїм членам при валютних ускладненнях. На сьогодні до МВФ входять 187 країн. США посідають домінуючі позиції в МВФ. Рекомендації МВФ щодо країн, які розвиваються, піддаються критиці, суть якої в тому, що їх виконання спрямоване не на розвиток національних економік, а на їх прив'язування до світових фінансових потоків. Світова організація торгівлі (СОТ) була створена у 1995 р. Вона стала спадкоємицею Генеральної угоди з тарифів та торгівлі. Її учасницями є понад 150 країн. Основне завдання СОТ – лібералізація світової торгівлі шляхом скорочення імпорتنих мит й усунення нетарифних бар'єрів. Члени СОТ беруть на себе зобов'язання щодо надання режиму най- більшого сприяння у взаємній торгівлі на недискримінаційній основі, «прозорості» торговельної політики, розв'язання суперечок шляхом консультацій та переговорів. Україна стала членом СОТ у травні 2008 р. До глобальних організацій, основою яких були питання економічної взаємодії, але які з часом розширили компетенцію на політичну сферу, належать «Велика сімка» (провідні індустриальні держави – США, Японія, Великобританія, ФРН, Франція, Італія, Канада), «Велика вісімка» (ті самі плюс Росія), «Велика двадцятка» (включає також інші розвинуті країни, зокрема Бразилію, Південноафриканську Республіку тощо). Впливовою, з огляду на її спеціалізацію, є Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК) (арабські країни, Венесуела, Нігерія тощо). Її метою є узгодження політики на світовому нафтовому ринку. Росія, яка є також однією з провідних нафтовидобувних країн, до складу ОПЕК не входить. Організацією, яка виникла лише кілька років тому, але має шанси перетворитись на впливову організацію, є об'єднання БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай). Його члени бачать у своєму співробітництві запоруку збільшення впливу на прийняття світових рішень. На БРІК припадає 15% світового виробництва, 10% світового ВВП, 13% міжнародної торгівлі, 32% земель сільгосппризначення, 40% валютних запасів. За оцінкою МВФ, на БРІК припадає 50% світового економічного зростання. На початку 2011 р. Південноафриканська республіка заявила про себе як члена об'єднання, 189 яке відтак трансформувалося у БРІКС. Нещодавно саміт БРІКС ухвалив рішення про можливість розрахунків між собою у національних валютах. До регіональних організацій, політика яких, втім, має глобальне значення, слід віднести Європейський Союз, НАТО тощо. Європейський Союз (ЄС) – міждержавне регіональне об'єднання, що виникло внаслідок економічної інтеграції. У своєму розвитку пройшов кілька етапів: 1957-1986 рр. – створення зони вільної торгівлі й митного союзу в рамках Європейського економічного співтовариства; 1987-1992 р. – створення спільного ринку, досягнення «чотирьох свобод» – вільного переміщення товарів, послуг, капіталу й робочої сили; з 1993 р. – подальша інтеграція на основі Маастрихтського договору. Сьогодні ЄС – це єдиний ринок, спільні стандарти бюджетної, фінансової (спільна валюта), соціальної та інших

видів політики. Об'єднує 27 країн. Останніми в члени ЄС у 2008 р. були прийняті Болгарія та Румунія. Структура ЄС включає різноманітні керуючі органи, зокрема, Європарламент, Європейську комісію (виконавчий орган – аналог регіонального уряду, включає єврокомісарів з різних суспільних сфер), комітети міністрів фінансів, закордонних справ, Центральний банк тощо. Євросоюз задекларував намір перетворитися на більш тісне інтеграційне об'єднання. Було навіть розроблено проект конституції ЄС, який, втім, не було ухвалено. Останніми роками інтеграція країн ЄС опинилась перед викликами, пов'язаними з можливістю дефолтів у низці країн-членів та загрозою розпаду євросоюзу. Водночас у лютому 2011 р. на саміті ЄС Франція та Німеччина запропонували рішення, які спрямовані на посилення інтеграції та перерозподіл впливу в рамках Євросоюзу на користь економічно сильніших країн-членів. Ці плани включають, зокрема, впровадження посади президента ЄС. Організація Північноатлантичного договору (НАТО) – військово-політична організація, мета якої – захист країн-членів від зовнішньої агресії. Створена у 1949 р. як співдружність 12 держав. На сьогодні нараховує 28 членів. З часом організація перетворилася на багатоаспектний (не лише у військовій сфері) механізм взаємодії. НАТО уклала угоди про співробітництво з низкою держав в рамках програми «Партнерство заради миру». Серед її учасників з 1994 р. знаходиться й Україна. У 1990-х рр. НАТО опинилась перед загрозою кризи, зокрема у зв'язку з наміром Євросоюзу створити власну організацію колективної безпеки. Подальший хід світових подій засвідчив складність реалізації таких намірів. Отже, поки НАТО залишається єдиним більш менш ефективним механізмом колективної безпеки країн Північної Атлантики. Ще однією регіональною організацією є Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), в яку трансформувалася постійна Нарада з безпеки та співробітництва, що проводилася з 1975 р. Членами ОБСЄ є більшість країн Європи, США та Канада. Документи ОБСЄ регламентують принципи взаємодії держав в політичній, економічній, культурній сферах, принципи внутрішньої політики держав-членів. ОБСЄ бере участь в обговоренні проблем європейського співробітництва, вона посідає значне місце для з'ясування демократичності політики (зокрема, виборів) в різних країнах. Однак в цілому вона не має ефективних механізмів впливу на держави та інших суб'єктів міжнародної політики. Рада Європи виникла у 1949 р. Її метою є побудова єдиної Європи на принципах свободи, демократії, прав людини та верховенства закону. Рада Європи включає такі структури: Комітет міністрів закордонних справ, який розробляє конвенції, програми співробітництва, контролює виконання рішень Європейського суду з прав людини; Парламентську Асамблею РЄ, що складається з представників національних парламентів та приймає резолюції на підставі доповідей щодо ситуації в різних країнах; Європейський суд з прав людини; Конгрес місцевих та регіональних влад Європи. Станом на 2011 р. членами Ради Європи були 47 держав. Серед інших регіональних організацій, які мають переважно економічну, зовнішньоторгівельну та фінансову спеціалізацію, слід назвати АСЕАН (об'єднує країни Південного Сходу Азії), МЕРКОСУР (країни Південної та Північної Америки), НАФТА (північноамериканська зона вільної торгівлі), Шанхайська організація співробітництва (Китай, Росія, Казахстан та деякі інші країни регіону), об'єднання країн Персидської затоки тощо. Однією з провідних тенденцій їх розвитку є проголошення намірів щодо впровадження регіональних валют, що неминуче призводить до скорочення частки долару США у зовнішньоторгівельному обороті. Найвідомішою на пострадянському просторі організацією тривалий час залишалась Співдружність незалежних держав (СНД), проте події засвідчили неефективність цього механізму інтеграції. Фактично СНД стало механізмом «цивілізованого розлучення» колишніх республік СРСР. Натомість низка країн СНД створила нові організації, що мають шанси перетворитися на інтеграційні об'єднання. Зокрема, це Митний союз, членами якого є Росія, Білорусь та Казахстан. Крім організаційних, існують інші механізми багатостороннього міжнародного співробітництва. До них слід віднести проведення різноманітних міжнародних та регіональних конференцій, форумів тощо, на яких обговорюються шляхи розв'язання регіональних та глобальних проблем. Гучного розголосу набули, зокрема, економічні форуми, які щорічно проводяться у швейцарському містечку Давос. Його учасниками є керівники держав світу, найбільших транснаціональних корпорацій. Вони обговорюють перспективи економічного, соціального тощо розвитку світу та рішення,

які слід приймати. Враховуючи важливість проблематики, значна увага протягом останніх років була прикута до результатів міжнародних конференцій з впровадження Кіотського протоколу (договору, що передбачає скорочення викидів забруднюючих речей). Аналізуючи ефективність зазначених механізмів міжнародної взаємодії, слід звернути увагу на перерозподіл ресурсів у міжнародній політиці. Низка вказаних механізмів, організацій, зокрема тих, які існували тривалий час, виявляють неспроможність розв'язати завдання, які стоять перед ними. Це різною мірою стосується ООН, СНД, ОБСЄ, конференцій з імплементації Кіотського протоколу, Давоського форуму тощо. Більш ефективними є ті організації, зокрема регіональні, які спираються на тісну економічну взаємодію держав, культурно-історичну близькість народів, наявність у них реальних економічних, фінансових та інших ресурсів. Україна в системі міжнародних відносин Проголошення незалежності України та розвиток її зовнішньої політики відбувались в умовах краху біполярної системи міжнародних відносин, становлення багатополосного світу, швидкого зростання нестабільності, загострення глобальних проблем тощо. Внутрішніми чинниками зовнішньої політики України були: - проголошення неоліберальних суспільних реформ, що зумовило курс на інтеграцію до світових ринків, міжнародної спільноти в цілому; - особливості економічного розвитку. Україна була серед найрозвинутіших республік экс-СРСР, але 45% продукції виробляв її військово-промисловий комплекс, а потенціал інших галузей базувався на застарілих матеріально-енергетичних технологіях. Це обмежувало амбіції України, перетворювало її на постачальника напівфабрикатів високої собівартості та збільшувало залежність від постачальників енергоресурсів. Для перебудови економіки потрібні були величезні інвестиції, яких країна не мала; - потенціал України як транзитора енергоресурсів. Її територією пролягають магістральні газо- та нафтопроводи, вона знаходиться на перетині торговельних шляхів; - військовий потенціал. Хоча Україна мала найчисельнішу армію в регіоні, її обороноздатність була нівельована кризою 1990-х рр. До того Україна не могла використати ядерну зброю, якою володіла в перші роки незалежності, для отримання істотних зовнішньополітичних переваг; - географічне положення та історичні традиції. Згідно з концепцією С. Хантінгтона, Україна знаходиться на зламі трьох цивілізацій – північноатлантичної, православної та мусульманської, а відтак – в одній з найбільш конфліктогенних зон. Лінії міжцивілізаційного розколу пролягли не просто по території країни, а всередині її суспільства. До того тривале перебування регіонів у складі різних держав зумовили відсутність внутрішньої консолідації суспільства, різкі розбіжності зовнішньополітичних орієнтацій; - особливості внутрішньої боротьби за владу, використання елітами зовнішньополітичного чинника в цій боротьбі, звідси – ослаблення позицій України у діалозі з суб'єктами міжнародної політики. Перелічені та інші чинники зумовили розходження зовнішньополітичних орієнтацій населення регіонів України. Якщо на заході популярні гасла зближення з європейськими та євроатлантичними структурами, то на сході та півдні – співпраці з Росією. На півдні діють структури, які орієнтовані на співробітництво з мусульманським світом. Організаційна структура зовнішньої політики України включає: - Верховну Раду України. Вона ухвалює основні засади зовнішньої політики, ратифікує міжнародні договори тощо. У складі Верховної Ради діють комітети з питань зовнішньої політики, національної безпеки тощо; - Президент, який керує реалізацією зовнішньої політики, укладає міжнародні договори, здійснює візити, проводить переговори, призначає міністра закордонних справ, послів України тощо; - Кабінет Міністрів та інші центральні органи виконавчої влади, які здійснюють зовнішньополітичні дії в межах своєї компетенції, укладають міжурядові та міжвідомчі угоди тощо; - Міністерство закордонних справ; - регіональні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, які укладають угоди з регіонами інших держав. Вплив на формування зовнішньої політики України здійснюють політичні партії, громадські організації, фінансово-економічні структури тощо. У вищезазначених зовнішньо- та внутрішньополітичних умовах чіткий вибір на користь однієї зовнішньополітичної стратегії був маловірогідний. Політику України у 1990-х – на початку 2000-х рр. прийнято називати багатовекторною, тобто спрямованою на розвиток відносин з усіма основними центрами сили – США, Євросоюзом, НАТО, СНД, Китаєм тощо. Але в перше десятиліття незалежності західний вектор все ж виділявся. Україна стала членом міжнародних

організацій – МВФ (1992), ОБСЄ, Ради Європи (1995), Центральноєвропейської ініціативи (1996) тощо, уклала з НАТО угоду про співробітництво в рамках програми 193 «Партнерство заради миру» (1994), Хартію про особливе партнерство «Партнерство заради миру» (1994), Хартію про особливе партнерство (1997), стала членом Ради Євроатлантичного співробітництва (1997). Важливе місце в українській політиці посідали відносини стратегічного партнерства з Польщею. Західні організації створили систему надання грантів громадським структурам в Україні. Попри це, Україна не стала «своєю» для Заходу. Це було пов'язано як з внутрішньо українськими (зокрема, гальмуванням важливих реформ, невизначеністю з остаточними пріоритетами зовнішньої політики), так і з іншими чинниками (зокрема, небажанням Заходу загострювати стосунки з Росією). Незважаючи на роль західного вектору, важливе місце в зовнішній політиці України посідали відносини з Росією та іншими країнами. У 1997 р. був укладений українсько-російський міждержавний договір, яким було підтверджено непорушність кордонів. Намагаючись диверсифікувати джерела постачання енергоресурсів, Україна розвивала відносини з Туркменистаном, Азербайджаном тощо. У 1997 р. було створено організацію ГУАМ (Грузія-Україна-Азербайджан-Молдова), до завдань якої відносили прокладання нових шляхів постачання енергоресурсів, у 1999 р. – Організацію чорноморського економічного співробітництва. У 2000-х рр. дискусії щодо зовнішньополітичних пріоритетів загострилися. Це було пов'язано з зовнішніми чинниками, зокрема консолідацією російської влади, посиленням експансії Росії, консолідацією на пострадянському просторі, підписанням угод про Єдиний економічний простір (2003), створенням Митного союзу, а також загостренням боротьби за владу в самій Україні, до якої задіювався зовнішньополітичний чинник. Незважаючи на це, слід констатувати в цілому збереження Україною багатовекторної політики. Україна стала членом Світової організації торгівлі (2008). Пріоритетом зовнішньої політики України залишається європейська інтеграція. Послідовними кроками в цьому напрямі стали вступ до Енергетичної співтовариства, схвалення Плану дій щодо введення безвізового режиму з Євросоюзом, переговори відносно Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі. Водночас Україна не відмовляється від пошуку прийнятної формули щодо співробітництва з Митним союзом. Згідно з Законом «Про Основні засади внутрішньої та зовнішньої політики України», який парламент прийняв у 2010 р., зовнішня політика України ґрунтується на принципах: суверенної рівності держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або незалежності будь-якої держави; поваги до непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; поваги до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідного співробітництва між державами; пріоритету загальноєвропейських норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України; боротьби з міжнародним тероризмом та піратством тощо.

